

KOSÁRY DOMOKOS

A GÖRGEY-KÉRDÉS A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT

Az újjáépülő, régi Magyarországot az első világháború iszonyú vihara végül összetörte. Azt a kedvező pozíciót, amelyet — nagyrészt éppen 1848/49, a forradalom és szabadságharc erőfeszítésének, kockázatvállalásának eredményeként — 1867-ben sikerült kivívnia, az ország csak egy fél évszázadig őrizhette meg. Együtt bukott el a Habsburg Monarchiával, amely oly gyakran volt ellenfele, kelepccéje, de máskor, főleg az utolsó szakaszban, védő kerete is, és amelyet, annyi belső probléma és baljós prófécia ellenére, elég meglepő módon, csak a központi hatalmak katonai veresége, a nemzetközi politika erőviszonyainak teljes átfordulása tudott négy kemény háborús év után szétzilálni.

1848 történelmi fordulata persze már felvetette azokat a nagy belső problémákat is, amelyek Magyarország társadalmi struktúrájából és ugyancsak soknemzetiségű voltából adódtak. S ezek nem enyhültek az évtizedek során, hanem — éppen ellenkezőleg — egyre nőttek. Annyival is inkább, mivel azok az újabb nemzedékek, amelyeket fiatalon ért 1849-től a bukás és az elnyomatás sokkhatása, nem tudtak e problémákkal reálisan szembenézni, elődeik kísérleteiből kellő tanulságokat levonni, hanem sértetten vagy önelégülten, a nacionalizmus díszleteivel próbálták a bajokat eltakarni. A „függetlenségi” meg a „hatvanhetes” politika jel-szavain, 1848/49 torz mitológiáján, a nemzeti romantika illúzióin és — nem utolsósorban — Görgey „árulásán” vitatkoztak a valóban súlyosbodó nemzetiségi kérdés és birtokviszonyok helyett. Készségtelenségük és mulasztásuk abban, hogy a lényeges kihívásokra érvényes válaszokat próbáljanak találni, maga is hozzájárult ahhoz, ami velük s az országgal történt a háború befejezésekor. Így jött el az újabb történelmi sokkhatás: az ország, a nemzet szétszakadása, a nyomorúság, a kétségbeesett politikai akciók kilengése balra és jobbra, menekülő hada, nemzetközi elszigeteltség. E mélységből kellett az országnak ismét, lassan, nehezen, kiemelkednie.

Az új problémák a korábbiakat — érthető módon — félretolták. A fő viták más területekre helyeződtek át, hiszen megszűnt a Habsburg Monarchia és egyben közjogi kapcsolatunk Ausztriával. A függetlenséget elnyertük, bár inkább csak sovány látszatvigaszként, olyan viszonyok között, amikor az döfött belénk, aki akart, és amikor a széttagolt, megosztott Kelet-Közép-Európa új, védtelen

Mutatvány a szerző „A Görgey-kérdés története” című, a Századvég Kiadónál megjelenő monográfiájából. A Történelmi Szemle szerkesztősége ezt az alkalmat is megragadja, hogy a 80. születésnapját alkotóereje teljében ünneplő Kosáry Domokost ezúton is tisztelettel és szeretettel köszöntse.

kisállamait rövidesen maga alá szorította előbb az egyik, majd a másik szomszéd nagyhatalom a maga önkényuralmi rendszerével.

A forradalom és szabadságharc megítélése mindenestre kiszabadult a pártpolitika közvetlen függéséből. Ezen a téren a korábbi nagy politikai nyomás már nem, a később eljövendő pedig még nem érvényesült. Ugyanakkor az addig zár alatt tartott bécsi levéltári anyag megnyitása következtében a jelentős, új forrás- adatok egész tömege vált hozzáférhetővé. Végül, de nem utolsósorban pedig az új magyar kultúrpolitika, amelyet gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter kezdeményezett, egyebek közt a történetírásnak is segítséget, sőt egyenesen lökést adott ahhoz, hogy hozzáférjen újabb kori történetünk olyan főbb kérdéseinek szakmai elemzéséhez, mindenekelött forrásainak feltárásához, amelyek ismerete hozzájárulhat a jelen folyamatainak jobb megértéséhez is.

A szabadságharc és az első világháború vége közt, e hosszú időszakon át, a forradalom és szabadságharc, 1848/49 témáival foglalkozó kiadványok, cikkek, nyomtatott közlemények valóságos özöne látott napvilágot. De ha ezeket áttekintjük, világosan kitűnik, hogy nem készült el velük és általuk a nagy történelmi forduló valóságghú képe. A mindent a jó és a gonosz antagonizmusában ábrázoló sablon uralkodott bennük anélkül, hogy az emberek végül hittek volna a múlt sokat emlegetett nagyszerűségében. Erről a hagyományos képről is lekoptak az eredeti, szenvedélyesen élénk színek, és csak az üres váz maradt belőle, fakult aranyozásával és szövirágaival. A Kossuth nevét zászlajára tűző politikai irány a szabadságharc katonai dicsőségét kérdőjelezte meg Görgey mindenáron való kibebírtásával. A másik oldal pedig éppoly meggyőző erővel azt igyekezett belevinni a köztudatba, hogy a politikai vezetés valójában nem volt más, mint hiú színjátás és üres komédia. Mindez a glóriás hazafiság, a nemzeti kegyelet és a múlt dicsősége jegyében történt így.

Miközben sikerült így módon mindkét oldalról kiábrándulást kelteni, a komoly kutatás hiánya miatt szinte feledésbe merült a 48-as kor rendkívüli jelentőségű kérdéseinek egész sora. Ezek rendszerint elsikkadtak, háttérbe szorultak az „árulás” körüli viták mögött. Elmélyült kutatómunka helyett az ellenfelek fő törekvése kimerült abban, hogy egymás hőseit minél jobban „leleplezzék”. Ilyen körülmények között a múlt annyiszor emlegetett nagyszerűsége közhellyé, üres szólamná süllyedt, amely nagyrészt elvesztette hitelét. Az ábrázolás giccs lett, s ezért annak nézték az eredeti valóságot is.

Most tehát, új időszakba lépve, főleg azt kell nyomon követnünk, hogy mennyiben indult meg e hibák kijavítása, és mennyiben jöttek létre annak feltételei, hogy az elavult sablonokat félretolva végre megszülessék 1848/49 új, olyan ábrázolása, amely a valóságnak jobban megfelel.

A múlt és jelen viszonyait mérlegelve vizsgálta meg „negyvennyolcas történetünk” adott helyzetét a magyar történetírás új irányzatának vezető alakja, Szekfű Gyula.¹ Kezdte azzal, hogy a szabadságharc történetének nincs megfelelő, modern szakmai feldolgozása. Horváth Mihály műve ugyanis, bár — kivételesen — jeles történetírótól származott, a modern igényeknek már nem tud megfelelni. De még a jelentősebb forráskiadványok is hiányoznak. „A magyar történetírás

1 Szekfű Gyula: Negyvennyolcas történetünk mai állása. Napkelet 1924. 243–253.

félszázadon át nem nyúlt újabkori történetünk legdicsőbb napjaihoz: ujjainkon számlálhatjuk el, ami e téren történt”, s aki többet akar tudni, kénytelen külföldi, német munkákhoz folyamodni. E „lehangoló elmaradtság” okát Szekfű, Péterfy Jenő nyomán, a „forradalmi pszichológia” hatásában fedezte fel, amely alól 67 hívei sem tudták magukat kivonni, és amely 1848/49 nagy sorsfordulatát „a Jó és Rossz, az Angyal és Mefisztó, Kossuth és Görgey egyéni személyes harcává” egyszerűsítette. Történetírásunk, ha fejlődött is közben, ehhez a tűzforró témához vonakodott kritikailag hozzányúlni, minek következtében „az emberek továbbra is a régi olajnyomatot bámulták”, amely csak kiábrándulást hozhatott és amelyet „Babits Mihály frt le szinte a miniator hűvös hűségével”:

*Közepén klasszikus bolt áll, bolt alatt koszorús oltár,
oltáron glória fény ül, bús allegória széllyül,
magas Hungária gyászban, Kossuth, igaz fia, lázban,
Petőfi önerét mártija, újjal a hon nevét áldja,
– mily erő, mennyi láng, jellem, zsarnok Ausztria ellen, –
Fenn: lebegő ölyű, bús ág, nagy testű, bő öli múzsák...*

Mulasztásunk jóvátétele — folytatja Szekfű — „1918 óta vált lehetővé, mióta Ausztriától elszakadván, 48 és 67 ellentéte nem akadályozza többé nemzeti és tudományos életünk fejlődését. Ezzel egyidejűleg nyíltak meg a kutatás előtt a nagy bécsi levéltárak, melyekben megtaláljuk mind a 48-as forradalmi, mind az egykorú császári hatóságok és katonai alakulatok irattárait; ezek a gyűjtemények, a szintén azóta megnyitott Országos Levéltári, nagy kiterjedésű hivatalos anyaggal és a Nemzeti Múzeum nevezetes irataival együtt elég gazdagok arra, hogy belőlük teljesen rekonstruálhassuk 48-at és 49-et, eredeti pompázó, majd gyászfekete színeikben. Harmadik döntő momentum az, hogy a Magyar Történelmi Társulat élére oly egyéniség került, aki egész figyelmét tudományos műlasztásaink pótlására fordítva, szakembereinket, e széciszórt nyáját, egybetömrítette és ellátta azzal a tisztán tudományos ... programmal, melyet évtizedek óta sajnosan nélkülözünk.”

Klebelsberg figyelmét — hiszen róla van szó — 1848 története sem került el. „Hiszen nem kevesebbről van szó, mint hogy egy ízléstelen olajnyomat helyett a valóságot, a magas emberi, a fényes magyar valóságot ássuk ki a levéltárakból. Negyvennyolcnak tündöklése még évtizedekkel a bukás után is magával ragadta, lebilincselte a franciákat, angolokat, Amerikát; nevetséges és egyúttal szégyenletes volna, ha most mi magunk nem tudnók megtalálni azt a perspektívát, melyből nézve ez a kor is szívrünkhez szól” úgy, mint más, régebbi korszakok. A teljes, átfogó feldolgozáshoz persze, első lépésként, „módszeres előmunkálatok”, forrás-publikációk kelleneek.

Ez a feltáró munka valóban meg is indult a húszas évek elején, hamar félretelva minden olyan „szédelgő” kísérletet, amely az új adatok hozzáférhetővé tételét üres szenzációkeltésre próbálta felhasználni.² A program fontos feladatként jelölte meg a Batthyány-kormány, az Országos Honvédelmi Bizottmány, Kossuth kor-

2 Szekfű Gyula: Szédelgés a bécsi levéltár állítólagos anyagával. Új Nemzedék 1923. dec. 16.

mányzó elnöksége és a Szemere-kormány, tehát a felső politikai vezetés iratainak közzétételét, megfelelő bevezetések és jegyzetek kíséretében. A kiadványok megjelentetésére a Magyar Történelmi Társulat új Fontes-sorozata nyújtott lehetőséget, amely éppen Magyarország újabb kori történeti forrásainak közzététele céljából indult egykoriban. A fontos teendők elindítására korabeli történészeink nesztora, Károlyi Árpád (1853–1940), a bécsi állami levéltár volt főigazgatója kapott felkérést, aki a következő évek során fel is dolgozta Batthyány Lajos főbenjáró perének és az 1848. áprilisi törvények létrejöttének történetét.³ E köteteknél azonban jóval korábban láttak napvilágot azok a munkák, amelyekben a bécsi kutatási programba ugyancsak bekapcsolódó Steier Lajos (1885–1938) tette közzé a szabadságharcra és Görgey szerepére vonatkozó, addig zömmel ismeretlen forrásokat. Steier tulajdonképpen nem történész volt, hanem politikai publicista, aki főleg a szlovák-kérdés specialistájaként tűnt fel még az első világháború előtt.⁴

E témakörhöz kapcsolódott a szabadságharcra foglalkozó első kiadványa is. Ebben Beniczky Lajos egykori bányavidéki kormánybiztos és honvéd ezredes Bécsben általa felfedezett, terjedelmes német emlékiratát tette közzé,⁵ amely sok, addig homályban maradt mozzanatra vetett fényt. Bevezető tanulmányában Steier bőven foglalkozott a Görgey-kérdéssel is, amelyet az elavult, sablonos nézeteiket félretéve, lehetőleg pártatlanul igyekezett megközelíteni. Munkája elsőnek készült el és jelent meg a Fontes-sorozat negyvennyolcas tárgyú kötetei közül. Ezt a tényt Szekfű Gyula oly fontosnak tartotta, hogy a könyvről maga írt recenziót a *Napkelet* hasábjain, és egyben nagyívű áttekintést negyvennyolcas történetünk alakulásáról és helyzetéről, amelyet fent már idéztünk.⁶ Véleményét azért is érdemes bővebben ismertetnünk, mivel a Görgey-kérdésről, amelynek feldolgozása tervével egy időben maga is foglalkozott,⁷ nézeteit éppen ebben az írásában fejtette ki külön, a legrészletesebben. Szekfű, aki mint modernebb, polgári szemléletű történetíró annak idején maga is a nemesi nacionalista romantika hívei támadásainak pergőtüzébe került, elítélte a korábbi függetlenségi pártpolitikát és az általa képviselt árulási vádat.

Most, a forradalmak után, az új korszak küszöbén, nagy hatású könyve: a *Három nemzedék* hasábjain, elkészítve az elmúlt évszázad mérlegét, a konzervatív reform jegyében Széchenyit állította követendő mintaképül a nemzet elé Kossuth

3 *Károlyi Árpád*: Németujvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pere. I–II. Bp. 1932.

4 Steier szerepére: *Glatz Ferenc*: Történetíró és politika. Bp. 1980. 26–29. Steier önéletrajza (feltehetően az 1930-as évek elejéről): MTAK Ms. 662/E. Utóbb ugyanő a Fontes-sorozat számára külön feldolgozta a szlovák-kérdés történetét a forradalom és szabadságharc alatt: *Steier Lajos*: A tót nemzetiségi kérdés története 1848–49-ben. I–II. Bp. 1937.

5 *Steier Lajos* (kiad., bev.): Beniczky Lajos bányavidéki kormánybiztos és honvédezredes visszaemlékezései és jelentései az 1848/49-iki szabadságharcról és a tót mozgalomról. Bp. 1924. Ism. *Szekfű Gyula*: *Napkelet* 1924. 243–253; és *uő.*: Egy 48-as kormánybiztos visszaemlékezései. Új Nemzedék 1924. 46. sz. [*Gyalóky Jenő*]: Hadtörténelmi Közlemények 1924. 325–327. *Miskolczi Gyula*: Századok 1925/26. 297–301.

6 *Szekfű Gyula*: *Napkelet* 1924. 243–253.

7 *Dénes Iván Zoltán*: A realitás illúziója. Bp. 1976. 151. *Hermann Róbert*: Görgei váci manifesztumának historiográfiája. Századok 1987. 876. (Ez utóbbi tanulmány igen jó áttekintését nyújtja a nézetek alakulásának időszakunkban.)

és a liberalizmus helyett, mely utóbbin azonban elsősorban inkább a liberális színezetű nemesi nacionalizmust értette és főleg annak bírálatát végezte el.⁸ Szekfű igen fontosnak tartotta a szabadságharc történetének új, modern feldolgozását, megtisztítását az elavult sablonoktól, és egyben a Görgey-kérdés reális elemzését. Ezért üdvözölte a Beniczky-kötetet is, mint „szellőt” abból, hogy „mi mindent fogunk kapni, ha levéltárainkban, nem pedig forradalmi dogmákban kutatjuk 48-as történetünket”. Az emlékiratban — folytatja — az „eleven élet pulzusa lüktet”, az ismert politikusok és tisztek mellett „csapatvezérek, nemzetőrök, kaszás népfelkelők, bányaakadémikusok” lépnek elélnk, „mindnyájan élők, nem pedig papírossá avultak”, s a szlovákok közül azok, akik Bécs támogatását keresték, meg azok, jóval többen, akik a szabadságharc ügyéhez csatlakoztak. Beniczky, aki a téli hadjárattól a tavaszi eseményeken, így Kápolnán, Tiszafüreden át a nyári levonulásig Görgey táborában tartózkodott, és nemegyszer békítő, közvetítő szerepet vitt a tábornok és Kossuth között, míg végül pedig egyike volt azoknak, akik a kormány békeajánlatát vitték az orosz hadvezetéshez, számos olyan mozzanatot, megfigyelést örökített meg, amely segíthet Görgey szerepét jobban megismerni, megérteni.

Ezekből Szekfű azt a tanulságot vonja le, hogy „Görgey katona volt, nem politikus, és csak akkor politizált, mikor erre a hadsereg együttartása érdekében szüksége volt”, így a váci proklamáció esetében, amelyet „tisztán és kizárólag azért adott ki, hogy a harc legitim célja hangoztatásával a forradalmi lépésektől irtózó, mert esküjükhöz hívt tiszteit együtt tartsa”. Kossuth viszont emiatt idegedett el tőle, és gyanúját csak növelte „a felvidéki téli hadmenet”, amelyet Görgey az ő óhaja ellenére tett meg. „A Görgey–Kossuth ellentét, ebben a stádiumában, tárgyilagosan, kívülről nézve, még nem egyéb, mint az inkább polgári összetételű központi vezetés és a tisztán katonai szempontokat néző fővezérnek éppen nem szokatlan, majd minden hadjáratban megfigyelhető ellentéte.” De Kossuth érzékeny idegrendszerében „már ekkor is ott kísértett az árulás gyanúja”. Kormánybiztosokat küldött a tábornok ellenőrzésére, akik azonban sorra felhagytak kezdeti bizalmatlanságukkal, és igyekeztek meggyőzni Kossuthot is gyanúja alaptalanságáról. Kossuth bizalmatlansága okozta Dembiński fővezéri kinevezését, „szabadságharcunk e legszerencsétlenebb katonai rendelkezését”. Görgey általában „nem elegyedett a kormány dolgaiba, s ez neki nagy hibája volt. Nem használta fel a győztes hadvezér hatalmát arra, hogy a kormányra befolyást gyakoroljon, annak a hadsereg szempontjából káros tényeit csírájukban elfojtsa. Ő csak akkor lépett fel, mikor egy-egy kormányrendelet készen volt”, és csak akkor, a bevégzett tény után „követelte annak visszavonását, jóvátételét, amibe viszont Kossuth nem mehetett bele a kormány tekintélyének veszedelme, megaláztatása nélkül”. A tisztek ilyen „utólagos állásfoglalása” távolította el Dembińskit a sereg éléről, mielőtt az kivihette volna tervét: Görgey és Klapka eltávolítását. Hasonló, még nehezebb probléma merült fel utóbb, a Függetlenségi Nyilatkozattal, illetve esetleges visszavonásának tervével kapcsolatban. „A kiegyezés lehetősége 1849 tavaszán csakugyan eltűnt”, és Görgey a seregét „a győzelem hite nélkül vezette vissza a Tiszántúlra, óvatosan, kímélve, veszteség nél-

8 Szekfű történetírói irányzatára: *Kosáry Domokos: A magyar történetírás a két világháború között. In: Uő.: A történelem veszedelmei. Bp. 1987. 321–355.*

kül". Útközben jelent meg nála Szunyogh Rudolf képviselő, aki a szegedi országgyűlés többségére hivatkozva neki ajánlotta fel a fővezérséget, sőt a diktátorságot. „A jelenlevő tisztek közül Beniczky figyelmeztette Görgeyt, hogy a diktatúra késő, már nem lehet ura a helyzetnek, és keserűen vetette szemére, hogy a megegyezés minden alkalmát elszalasztotta. E vita folyamán Görgey kifejezte azt a reményét, hogy a seregnek az orosz intervenció fogja a békét és amnesztiát meghozni.”

Beniczky itt — folytatja Szekfű — „Görgeynek egyetlen sebezhető oldalát érintette: amíg egyezkedni lehetett volna, addig harcolt, kizárólag a hadsereggel törődött és a politikát átengedte Kossuthnak, kiről tudhatta, hogy nem fog egyezkedni, már csak kiirthatatlan optimizmusa miatt sem. Most pedig, amikor Görgey végre kénytelen kilépni a politika, az alkudozás terére, mindez késő már, és ahova bizalommal fordult, az oroszoknál, nincs elég erő és akarat a jóhiszemű ígéretek beváltására.” Az oroszokkal való érintkezéseket Beniczky pontosabban írja le, mint Görgey István, főleg az utolsó követség, a békeajánlat ügyét, Frolov tábornok biztató kijelentéseit. „Annyi bizonyos, hogy Görgey és haditanácsa hitték, hogy az orosz meg fogja védeni a hadsereget Ausztria bosszúja elől.” Ezt elősegítette, hogy tudtak Haynau véres, könyörtelen bosszúvágáról, amelyről Steier megdöbbenő levélrészleteket, idézeteket közöl. Steier szerint Görgey „tisztán látta, hogy Haynautól csak vérengzés várható, ezért tette le az orosz előtt a fegyvert”. De — teszi hozzá Szekfű — „ezt tekintetbe is véve, még mindig nem látjuk egész világosan, miért hitt a szemlektikus Görgey az orosz közbenjárás sikerében oly erősen, holott egyebütt nem volt szokása az önáltatás”. Reméljük azonban, „Steier Lajosnak a mai nehéz nyomdai viszonyok közt is sikerülni fog azon fontos iratokat, melyeket főként Görgey pályájára, s az orosz intervenció történetére gyűjtött össze, lehetőleg a nagyközönségtől is élvezhető formában kiadni, hogy végre elkészíthessük Görgey lelkiállapotának analízisét a Világost megelőző napokból”. Végül is azonban „ami igazán nagyra teszi szabadságharcunkat, az ennek a mártírseregnek, a hallgatónak a másfél éves dicső küzdelme és végül nem kevésbé vértanú elmúlása”.

Steier valóban meglepően gyors munkatempóval dolgozott. Beniczky-kötete még meg sem látta a napvilágot, amikor már összeállította kéziratban első részét annak az új, külön vállalkozásnak, amely *A szabadságharc revidált története* cím alatt három részben, négy egymást folytató kötetben tárta a közönség elé az ő levéltári kutatásainak eredményeit, a frissen hozzáférhetővé vált iratokat, leveleket. Az I. kötet Görgey és Kossuth viszonyát tárgyalta a váci proklamációig.⁹ A II. kötet 1849 tavaszi eseményeit a trónfosztás előtt és után.¹⁰ A III. és IV. kötet — vagyis együtt a harmadik rész — pedig az orosz intervenció következményeit, az osztrák és az orosz hadvezetés viszonyát, ellentéteit, a nyári hadjárat történetét a tragikus befejezésig.¹¹ Steier vállalkozásának jelentőségét akkor is el kell ismerünk, ha tudjuk, hogy ő, mint autodidakta kutató, itt, a Fontes-sorozat szigorú

9 Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Ismeretlen adalékok az 1848/9. szabadságharc történetében. Bp. é. n. [1924]. (A szabadságharc revidált története 1.) Ism. Gulyás Sándor: Protestáns Szemle 1925. 181–183. Tóth László: Századok 1925/26. 188–193. Hatvany Lajos: Nyugat 1925. I. 284–294. Saceláry Pál: Nemzeti Újság 1926. 172. sz. Turi Béla: Nemzeti Újság 1926. 294. sz. Lengyel L.: Pester Lloyd 1926. 159. sz.

10 Steier Lajos: Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei. Bp. é. n. [1925]. (A szabadságharc revidált története 2.) Ism. Tóth László: Századok 1925/26. 188–193.

11 Steier Lajos: Haynau és Paskievics. I–II. Bp. é. n. [1926]. (A szabadságharc revidált története 3–4.)

szakmai előírásaitól mentesülve, a képzett történészeknél nemcsak gyorsabban, hanem felületesebben is dolgozott. A szövegközléseknél nem járt el azzal az aprólékos gonddal és filológiai pontossággal, amely a valódi historikusoktól várható. Továbbá a kiterjedt, korábbi irodalom adatainak kritikai átszűrésével sem igen foglalkozott, ha néhol fel is használt előző közléseket.¹² Végül, de nem utolsósorban pedig hosszú — olykor túlzottan bőbeszédű — bevezető kommentárjaiban, az önálló véleményalkotás egyébként dicsérendő igényének jegyében, olykor hajlamos volt olyan elsietett, vitatható véleményeket képviselni, amelyek ugyancsak a kellő szakmai judícium hiányára vallanak. Pedig Steier egyébként a Kossuth–Görgey-viszonyt illetően pártatlanságra törekedett, érdemeket és hibákat egyaránt szóvá tett mindegyik oldalon. A szabályok lazább kezelése és a túl sietős általánosítási hajlam főleg az első kötetnél volt észlelhető, amely éppen ezért a történészszakma részéről jóval hűvösebb fogadtatásban részesült, mint a Szekfű által még nagy elismeréssel üdvözölt, előző, szakszerűbb kiadvány.

Az I. kötetben, jól érzékelve a kezdő Görgey bizonyos radikális jellegű vonásait, Steier ezek alapján nemcsak a szokásoktól eltérő módon jellemezte egyéniségét, hanem mindjárt azt az elméletet alakította ki, hogy Görgey eredetileg teljes mértékben „forradalmár” volt, aki a királyokat a nép zsarnokainak tartotta, tehát antidinasztikus és republikánus elveket vallott, csak a decemberi visszavonulás során csaldótt a nemzetben, 1849 nyarán pedig már irónikus pesszimizmussal ítélte meg a dolgokat. Valami ilyenféle átalakulásnak bizonyos jelei valóban felfedezhetők Görgeynél, miközben a türelmetlenül lelkes őrnagyból, Kossuth „életre-halálra kész” emberéből a jövőt végképp reménytelennek ítélő hadvezérré változott. Kérdés azonban, hogy helyes-e az elmélet kiindulása, és hogy milyen mértékű és jellegű volt ez az átalakulás. Pontosabban: mi szerepe volt ebben annak, hogy maguk a szabadságharc folytatásának objektív lehetőségei mutatkoztak mind felismerhetőbben reménytelennek. A „forradalmár” megjelölés azonban a huszas évek Magyarországon e jogos szakmai fenntartásokon túlmenően politikai és világnézeti okokból sem tűnt kívánatosnak azok számára, akik éppen a múlt vádjaitól akarták Görgey alakját megtisztítani. Steier álláspontjával a Szekfű baráti köréhez tartozó Miskolczy Gyula szállt vitába.¹³ Szerinte Görgey a valóságban mindig dinasztikus érzelmű volt és maradt, valódi hangja a váci proklamáció, igazi meggyőződése pedig az, amelyet emlékirataiban, utólag képvisel. Miskolczy kifejtette, hogy nem helyes egy-két olyan kiszakított megnyilatkozásból ítelnünk, mint az ifjú, romantikus és szegény tisztként kilátástalan helyzete miatt elkeseredett Görgey kifakadása a királyok ellen 1843-ban. Majd folytatta azzal, hogy ha a szabadságharcnak mindkét vezető egyénisége forradalmár volt, akkor csak személyes okok választhatták el egymástól őket, mert egyébként „a forradalmak logikájától vezetve szabadon haladhattak a függetlenségi nyilatkozat felé”. A forradalmárelmélet, valóban túlzottnak tekinthető, ha nem is fedezzük fel a váci kiáltványban és utólagos megnyilatkozásaiban Görgey eredeti, igazi hangját.

Ugyancsak némileg aránytévesztő feltételezés volt Steier részéről az, hogy hadbírószági vallomása alapján, amely egyébként nem talált sok hitelt, Duschek

12 Steier részben újra közölt korábban szétszórtan megjelent iratokat is. Így a Borsod–Miskolci Múzeumban őrzött Szemere-levelezésből, amelyet Görgey István gyűjtéséből Seres László tett közzé: Magyar Figyelő 1912. 216, 297, 385.

13 Miskolczy Gyula: „Forradalmár” Görgey? Napkelet 1925. 246.

Ferenc volt pénzügyminisztert tekinti a szabadságharc igazi, legveszélyesebb áru-lójának. A hiba lényege nem annak eldöntésében rejlett, hogy Duschek mennyiben vitt valóban kétkulacos, kétszínű szerepet, hanem abban a túlzott feltételezésben, hogy ez a szerep ily döntő hatással lehetett és volt a szabadságharc sorsának alakulására, minden más hazai és külső tényezőn túlmenően.¹⁴

Az ilyen mozzanatoktól eltekintve azonban Steier, éppen az előtte feltáruló új anyag, a friss benyomások alapján Kossuth és Görgey viszonyának, majd ellentétének sokban találó, helyenként igen jó jellemzését nyújtja. Ahol szükségesnek látja, bátran alkalmaz kritikát mindkét féllel szemben. Bár részletes irodalmi apparátust nem használ, a Görgey ellen hagyományosan felhozott, sablonos vádakot éppúgy visszautasítja, mint Görgey István védőügyvédi fogásait és Kossuthal szemben lekicsinylő megjegyzéseit. Ha korábban — majd utóbb megint — nem győzték eléggé felpanaszolni és hibáztatni Görgey szembetűnő becsúgyát, ambíciót, Steier találon mutatott rá arra, hogy a valódi tehetségnek igenis joggal vágnia kell és lehet az erőit megillető szerep és pozíció után, és hogy alijában véve ügybuzgalom és hazaszeretet vezette Görgeyt jó néhány olyan tettében is, amelyért utóbb százszor megvádolták, de amelyet egykor a sereg helyzete vagy más adott körülmény tett indokolhatóvá vagy éppen szükségessé. Steier ábrázolásában Görgey magános alakja élesen elválk a valóban császári szellemű, régi tisztektől és „elárvult szirtként áll a nagy morajlásban”, mert egyik félhez sem tartozik.¹⁵

Pedig hiányos szakmai, forráskritikai felkészültsége miatt Steier éppen itt követte el azt a tévedést, amellyel a kiadványait használó szerzőket egészen a legújabb időkig önkéntelenül sikerült félrevezetnie. A bécsi hadilevéltárban ugyanis talált, majd a trónfosztást tárgyaló, második kötetében közzétett két olyan memorandumot, amelyet Molnár Ferdinánd alezredes, Görgey fővezéri irodájának vezetője állítólag a trónfosztás hírére Léván, április 18-án, illetve Komáromban, április 27-én fogalmazott és adott át Görgeynek. Ezekben Molnár a tisztikar nevében élesen kirohan a Függetlenségi Nyilatkozat ellen, a kormány feloszlatására, Kossuth lemondatására és „Ausztriával folytatandó kibékítő értekezésre” szólítja fel Görgeyt. Azt javasolja, hogy a nyugati határra vonulva kezdjék meg a titkos béketárgyalásokat, mégpedig úgy, hogy ha az 1848-i alkotmányt „nem is lehetne egész terjedelmében elérni”, akkor fel kellene adni az önálló magyar pénzügyi és hadügyi vezetést, és „az összmonarchiához és Bécs fővárosához való csatlakozást fel kell ajánlani”. Ez bizony jóval túlment a váci proklamáción, amelyre az első memorandum külön is hivatkozott, és nemcsak az 1848. évi vívmányok egy részéről való lemondást javasolt, még hozzá a győzelmek után, hanem nyílt, fegyveres fellépést is a polgári kormányzat ellen. Ilyesmiért az előterjesztőnek, ha nincs meggyőződve a kedvező fogadtatásról, fel kellett készülnie arra, hogy azonnal haditörvényszék elé kerül. Nem került, és ez — látszólag — még kiismerhetetlenebb, még ellentmondásosabb színben tüntette fel Görgey eljárását, aki — mint tudjuk — Léván gúnyos megjegyzéseket tett az olyan „sárga-fekete” tisztokról, akik a függetlenséget nem helyeslik, majd pedig a leghatározottabb hangnemben,

14 Duschek vallomására és szerepére ld. *Steier L.: A szabadságharc revideált története* i. m. 284–301.

15 I. m. 2. 297. Molnár Ferdinánd két memoranduma: i. m. 2. 214–217, 252–254. Ezek utólagos hamisítvány voltát kimutatta újabban *Hermann Róbert: Molnár Ferdinánd alezredes memorandumai*. Magyar Tudomány 1993. 1403–1411.

megalapozatlan vádaktól mentesebb legyen. Hatásuk — tévedéseik hatása is — sok különböző frászműben volt felfedezhető a most következő évek során. S azt is mindjárt hozzátehetjük, hogy újszerű részleteikkel a szélesebb közönség körében általában nagyobb visszhangot keltettek, mint a szűkebb szakma jó néhány saját produktuma. Az I. kötet megjelenésekor Hatvany Lajos a *Nyugat* hasábjain megírtálta ugyan Steier elnagyolt következtetéseit a fiatal Görgey forradalmi jelleméről, de felhasználta az alkalmat arra, hogy újból elmesélje Görgeyvel való találkozását a század elején, Gyulai Pál otthonában.¹⁸ De azt most — érdekes módon — egy kissé más hangszerelésben adta elő, mint korábban. Akkor némi iróniával idézte az agg Görgeyt, amint megtört, véreres szemének egykori — rég elmúlt — kemény, vérfagyasztó pillantását emlegette.¹⁹ Most, utólag, több tisztelettel, mondhatni igazat ad neki: „És az öreg, rettentő kék szemével, melyet az aggság piros erei futottak át”, sorra ránézett az asztalnál ülőkre, „a ház gazdájára, Lévay Józsefre, meg reám, akkor még ifjú barnára”, és „megdermedt bennem a vér. Nem lehetett kibírni ezt a diktátori nézést.” Görgey ugyanis „parancsolónak született, katonának”. Kossuth Görgeyben „mindazokat a tulajdonságokat bámulja, melyek belőle hiányzanak”. A decemberi visszavonuláskor — a könyv témájához visszatérve — Kossuth „lehetetlent akar”: győzelmet, csatát. Görgey ellenáll az óhajnak, mert tudja, hogy vereséget hozna, Perczel nem. Ezt a bajt „Kossuthnak köszönhette az ország. S mégis ekkor éri Görgeyt az árulás vádja Perczel részéről először. Oktalanul, ezt mondanunk sem kell.” Hatvany konklúziója: „A forradalmas kis ország ügye eleve veszve volt.” A végzetet „Kossuth és Görgey együttes genialitása sem tartóztathatta volna föl”, de ellentétük siettette azt. Személyükben „a magyar lelkesedés és a magyar józanság” csapott össze.

Közben azonban, kevesebb figyelmet keltve, néhány más közlemény is megjelent, méghozzá — néhány kisebb sajtóközleményt leszámítva²⁰ — főleg hadtörténészek tollából. Pilch Jenő (1872–1937) volt ludovikai tanár, az Akadémia tagja, az általa szerkesztett *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain Karsa Ferenc egykori honvéd főhadnagy emlékezéseiből tett közzé néhány részletet, amellyel — egyebek között — Görgey jellemzéséhez nyújtott újabb pozitív vonásokat.²¹ Berkó István (1880–?) hadtörténész előbb a fel-dunai hadtest visszavonulását elemezte a bányavárosok felé 1849 elején,²² majd pedig nehézkesen fogalmazott, de megbíz-

18 *Hatvany Lajos*: Kossuth és Görgey. *Nyugat* 1925. I. 284–294.

19 *Ld. Hatvany Lajos*: Gyulai Pál estéje. Tanulmányok, emlékezések. Bp. 1960. 100–109. Vö. *Papp Ferenc*: Gyulay Pál. II. Bp. 1941. 598–600., 650.

20 *Tábori Kornél*: Kossuth Lajos ismeretlen levele Csányi Lászlóhoz. *Új Magyar Szemle* 1921. 219. [*Emil Kumlík*]: Kossuth's Friedensangebot vor dem Zusammenbruch des Nationalheeres. *Pester Lloyd* 1924. 215. sz.

21 *Pilch Jenő*: Háborúba megyek. Töredék Karsa Ferenc honvéd főhadnagy naplójából. *Hadtörténelmi Közlemények* 1922–1923. 155–161; *uő*: Adalékok Görgey Artúr élet- és jellemrajzához. Töredék szentkirályszabadjai Karsa Ferenc 1848–1849-i honvéd főhadnagy naplójából. Uo. 1922–1923. 268–289. Utóbb ugyancsak *Pilch Jenő*: Világos után. Töredék szentkirályszabadjai Karsa Ferenc 1848/49-i honvéd főhadnagy naplójából. Uo. 1927. 104–114, 229–238. Karsa Ferenc (1827–1912) kéziratosa visszaemlékezései: A körültem és velem 1848. és 1849. években történt események. (Családi tulajdonban.) A Buda ostromára vonatkozó részletet kiadta ugyancsak *Pilch Jenő* (*Szózat* 1922. okt. 26.), majd újabban *Katona Tamás* (szerk.): Budavár bevételének emlékezete 1849. Bp. 1989. 158–186.

22 *Berkó István*: Görgei visszavonulása a bányavárosokba 1849 januárjában. *Magyar Katonai Közlöny* 1923. 78–92, 159–170.

ható leírást közölt, okmányok alapján, Görgey téli és tavaszi hadjáratának történetéről.²³ Egyik munkatársa, Rubint Dezső (1871–1945) altábornagy, a Hadilevéltár volt igazgatója, az 1849. április 10-i váci csata eseményeit foglalta össze.²⁴ Az egyre növekvő szakmai érdeklődést az is indokolta, hogy az új magyar honvédség, érthető módon, igyekezett saját történelmi előzményeit, nemzeti hagyományait bemutatni, és ezekért leginkább a szabadságharchoz kellett visszanyúlnia. S ezzel együtt Görgey alakjához is, akinek pozitív vonásait nem kellett többé pártpolitikai szűz vádak kedvéért eltagadnia. Gyalókey Jenő ezredes, a jeles hadtörténész, akit az előző évtizedben még idéetlen támadások értek, amikor Görgey hadvezéri működését próbálta mérlegre vetni,²⁵ és aki azután inkább csak kisebb adalékokat közölt,²⁶ most éppen a legfőbb vitapontok egyikéről, az 1849. augusztus 2-i debreceni csatáról tarthatta meg akadémiai székfoglalóját, amely természetesen tanulmányként megjelent a *Hadtörténelmi Közleményekben* is.²⁷ Azt a főleg 1867 óta újra meg újra visszatérő vádat, amely szerint Görgey Debrecennél csatába küldte, majd cserbenhagyta, tehát szándékosan vereségnek tette ki Nagysándor hadtestét, most Gyalókey, szakszerű hadtörténeti kutatás eredményeként, teljesen megcáfolta. Tisztázta a körülményeket, ellenőrizte a vitában érdekelt Pongrácz István és mások állításait, a bécsi levéltárban megtalálta a Nagysándornak küldött igazi parancsot, amely a sokat emlegetett, állítólagos szövegtől lényegesen különbözött, és pontosan kimutatta, hogy Görgey akkor sem érhetett volna oda időben Debrecenbe, ha a sereg feladata lett volna, minden kockázat árán, az elővédet fedezni, és nem fordítva. Ezeket az eredményeket alátámasztotta, kiegészítő adatként, a csatában jelen volt Sillye Gábor kormánybiztos Kossuthhoz intézett jelentése is, amely valamivel utóbb ugyancsak a *Hadtörténelmi Közleményekben* látott napvilágot,²⁸ és amely semmi említést nem tesz arról, hogy a vereséget akkor, ott bárki is Görgeyt hibáztatta volna, hanem hibaként inkább azt rója fel, hogy a csata kezdetén Nagysándor „tisztjeinek nagy része a városban ebédelt”.

Tanulmánya elején Gyalókey találó vonásokkal jellemezte azt az elszomorító helyzetet, amelybe az elmúlt időszakban szabadságharcunk története került: az egész kérdés „elposványosodott” a Kossuth és Görgey körüli viták és az árulási vád miatt, és ezért egészen új megközelítésre szorul. „Nemzetünknek talán egy háborújáról sem írtak össze annyi valótlanúságot az olvasók hiszékenységében bízó krónikások, mint éppen az 1848–49. szabadságharcról.” Ennek egyik oka a levéltári anyag elzárt voltában kereshető. „Így tolódt el lassankint az érdeklődés

23 *Berkó István (és Rubint Dezső, Rédvay István, Breit József):* A feldunai hadtest visszavonulásának és az 1849. évi tavaszi hadjáratnak története. Bp. 1925. *Berkó* további tanulmányai: Az 1848–49. évi magyar szabadságharc olasz légiója. Bp. 1929. (Ism. *Szabó István*: Századok 1932. 100–101.)
uő: Az 1848–49-es katonai műszavakról. Magyar Katonai Szemle 1940. 835–839.

24 *Rubint Dezső:* A váci ütközet, 1849. április 10. Hadtörténelmi Közlemények 1925. 70–90.

25 *Kacziány Géza:* Egy új Görgeivédő. Magyarország 1916. 357. sz.

26 *Gyalókey Jenő:* Magyar vezérkar terve 1848-ból. Hadtörténelmi Közlemények 1924. 165–168. uő: Aulich Lajos tábornok jelentése a cinkotai ütközetről, 1849. április 10. Uo. 1925. 534. uő: Schweidel József tábornok naplótöredéke, 1849. szeptember 3–21. Uo. 1928. 102–106.

27 *Gyalókey Jenő:* A debreceni ütközetről, 1849. augusztus 2. Uo. 1927. 48–82.

28 Sillye Gábor kormánybiztos jelentése a debreceni ütközetről, 1849. augusztus 3. Uo. 1943. 202–204.

súlypontja a nemzetnek az osztrákokkal, oroszokkal, meg a fellázadt nemzetiségekkel vívott élet-halál harcáról a két vezető férfiú, Kossuth és Görgey személyére, s a közöttük kifejlődött ellentétre.” Ennek feszegetése amúgy is „könnyebb téma volt, mint a hadműveletek tudományos tárgyalása”. Azon fordult meg minden, hogy „kinek hisznek jobban, a vádlónak-e, avagy a védőnek. Minthogy azonban a vádlott, közvetve vagy közvetlenül, legtöbbször az a Görgey volt, akinek a homlokára az árulás bélyegét kellett sütni: természetes, hogy a védőket a sokkal számosabb és hangosabb vádlók rövidesen letorkolták. Ennek az áldatlan tollharcnak főként a történelmi igazság adta meg az árát”.²⁹

A továbbiak során Gyalóky főleg a szabadságharc erdélyi eseményeivel foglalkozott. Így tisztázta azt, hogy az orosz csapatok első megjelenése Erdélyben, 1849 januárjában, még nem jelentette a cári intervenció megindulását.³⁰ Mások pedig különböző egyéb adalékokkal segítettek elő a történetek jobb megismerését.³¹ A „Magyar Királyi Hadilevéltár”, a mai Hadtörténelmi Levéltár jogelődje, ahol a bécsi hadilevéltárból 1927-ben átvett anyag mellett bizonyos, az Országos Levéltártól kapott iratok is elhelyezést nyertek, kezdett valamiféle — egyelőre szerény — szakmai műhellyé alakulni, amelyet a szabadságharccal foglalkozó kutatók természet szerint sorra felkerestek.³² A Kossuth-emigráció roppant anyagának feldolgozását, főleg az Országos Levéltárban őrzött Kossuth-iratok alapján, Hajnal István kezdte meg, aki a törökországi időszak első részéről igen alapos, kitűnő kötetet készített a Fontes-sorozat számára.³³ Ugyanakkor viszont más vonatkozásban a Kossuth-kutatás oly elhanyagolt állapotban volt, hogy Hegyaljai Kiss Géza jó szándékú életrajzi munkája, két kis kötetben,³⁴ eléggé igénytelen volta ellenére is komoly figyelmet keltett, bár szerzőjének inkább csak pártatlan népszerűsítés volt a célja, kívánsága pedig az, hogy a kérdéshez végre „hivatásos szakemberek nyuljanak”. A *Nyugat* hasábjain Móricz Zsigmond foglalkozott az „igen egyszerűen” írt életrajz nyomán hősénekként rendkívüli egyéniségével,³⁵ a szakmai bírálók pedig egyértelműen mind a komoly Kossuth-kutatás szükséges voltát hangsúlyozták a korábbi ünneplő frázisok helyett.³⁶ Mindenesetre elkészült egy

29 *Gyalóky J.*: A debreceni ütközetről i. m. 48.

30 *Gyalóky Jenő*: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása. Bp. 1931. (Ism. *Varga Endre*: Századok 1933. 347.). *Uő*: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Bp. é. n. (Ism. *Kosáry Domokos*: Századok 1940. 119.). *Angyal Dávid*: Die Regierung Franz Josef's I. in den Jahren des ungarischen Freiheitskampfes. (Különlenyomat a Bécsi Magyar Történelmi Intézet IX. évkönyvéből. Bp. 1939.) c. tanulmányáról ugyancsak *Gyalóky Jenő* írt recenziót: Hadtörténelmi Közlemények 1940. 238–242.

31 *Horváth Jenő*: A szabadságharc utolsó napjai Erdélyben. Paget János feljegyzései 1849. június 13–augusztus 27. Hadtörténelmi Közlemények 1928. 349–362, 462–496. *Cselótei Lajos*: Görgey. Bp. 1929. 1934². (Rövid jellemzés.)

32 A Hadilevéltár anyagára: *Szőllőssy Sándor*: Az 1848/49. évi szabadságharc hadművelési iratanyagának ismertetése. Magyar Katonai Szemle 1941. jan. 229–237. *Böhm Jakab*: Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc iratai a Hadtörténelmi Levéltárban. Levéltári Szemle 1974/1. 12–23.

33 *Hajnal István*: A Kossuth-emigráció Törökországban. I. Bp. 1927. Előzőleg *uő*: A lengyel légió utolsó napjai Magyarországon. Hadtörténelmi Közlemények 1925. 91–99. és *uő*: Kossuth Lajos viddini levele. Napkelet 1925. 11–28.

34 *Hegyaljai Kiss Géza*: Kossuth Lajos. I–II. Miskolc, 1928–1929.

35 *Móricz Zsigmond*: Kossuth Lajos. *Nyugat* 1930. 795–803.

36 *Tóth László*: Hadtörténelmi Közlemények 1931. 371. *Szabó István*: Századok 1932. 470–471.

Kossuth-bibliográfia³⁷ és — Balassa József tollából — Kossuth amerikai útjának összefoglaló ismertetése, amely azonban Hajnal vállalkozásához nem volt mérhető.³⁸ Közben az ismertté vált emlékiratok sora is gyarapodott: Óváry-Avary Károly magyar fordításban közzétette báró Mednyánszky Cézárnak, a honvédsereg egykori ifjú tábóri főpapjának, Görgey volt hívének halála után névtelenül, angolul megjelent visszaemlékezéseit.³⁹ Ez a szöveg — és főleg a szerző romantikus egyénisége — annyira megragadta a népi írók mozgalmához kapcsolódó, bár utóbb félreszorított, üldözött Sárközi György (1899–1945) írói fantáziáját, hogy külön foglalkozott vele a *Nyugat* hasábjain, megbírálván a kiadót, amiért az eredeti szöveget „rendbe szedte”, átfésülte, főleg az egyházra vonatkozó részeket,⁴⁰ sőt utóbb Mednyánszkyról és testvéreiről írta meg, az emlékiratok felhasználásával, *Mint oldott kéve* (1931) című regényét, amelyben egy család sorsán át a nemzet katasztrófáját örökítette meg, és egyben elvetette az árulási vádat.⁴¹ De már előzőleg is nézegette, gyűjtötte, figyelemmel kísérte a szabadságharcra vonatkozó irodalmat, elolvasta Görgey emlékiratait, és a *Nyugat* hasábjain *Görgey Prágában* címmel elbeszélést közölt az askétaéletű, nyomorgó, tudósoknak készülő fiatalemberről, aki a tisztai pályát a kutató kémikuséval cserélte fel.⁴²

Ekkoriban — a változott viszonyok közt és az új adatok, főleg Steier kiadványai ismeretében — már sor kerülhetett Görgey első részletesebb, komoly igényű életrajzának megírására. Ezt a feladatot, gondos körültekintéssel, a rendelkezésre álló irodalom és forrásanyag figyelembevételével, a történész-publicista Pethő Sándor végezte el,⁴³ aki a szabadságharc témáival és a tábornok szerepével⁴⁴ már az előző időszakban is sok megértéssel foglalkozott, kitevé magát a függetlenségi sajtó részéről támadásoknak is. Politikai esszéje, Magyarország helyzetének alakulásáról Világostól Trianonig, nemrég két kiadásban látott napvilágot.⁴⁵ A nagyívű biográfia, amely végigkíséri Görgey majdnem évszázados életét, annak egy-

37 *Bárfai Szabó László*: A Kossuth-bibliográfia alapjai. Háborús Felelősség 1930. 244–270. és előzőleg *uő*: Naplók, emlékiratok és feljegyzések Magyarország történetéhez, 1845–67. Uo. 1929. 399, 480.

38 *Balassa József*: Kossuth Amerikában, 1851–1852. Bp. 1931.

39 *Óváry-Avary Károly*: Mednyánszky Cézár báró Emlékezései és vallomásai az emigrációból. Bp. 1930. Előzőleg *uő*: Báró Mednyánszky Cézár, az 1848–1849. évi magyar hadsereg főpapjának emlékezései a szabadságharcról. Hadtörténelmi Közlemények 1929. 96–111, 227–241; és *uő*: Gróf Schmdiegg Kálmán, 1848–1849-es huszárcapitány és Görgey hadsegéde, 1826–1855. Részletek br. Mednyánszky Cézár angol emlékirataiból. Uo. 1929. 503–510.

40 *Sárközi György*: *Nyugat* 1930. szept.

41 *Sárközi György*: *Mint oldott kéve*. Bp. 1931. 1957.² A regény 1970. évi kiadásának utószavában *Bella György* kitér a mű és az emlékiratok kapcsolatára és belső rokonságot állapít meg a két szerző — Sárközi és Mednyánszky — között. *Vö. Kóháti Zsolt*: Sárközi György. Bp. 1971. 110–111, 145, 185.

42 *Sárközi György*: *Görgey Prágában*, *Nyugat* 1930. II. 11–28. Sárközi ismertetést írt *Balassa József* fent id. Kossuth-könyvéről (*Nyugat* 1932. ápr. 405–406) és Pálffy János emlékiratairól is (*Nyugat* 1939. júl. 4–8.).

43 *Pethő Sándor*: Görgey Artúr. A hadműveleteket leírta *Julier Ferenc*. Bp. [1930]

44 *Pethő Sándor*: Politikai arcképek. Az új Magyarország vezéregyéniségei. Bp. 1911. 125–136., *uő*: A Görgei probléma. Budapesti Hírlap 1911. 267. sz., *uő*: Látogatás Görgeinél. In: *Sorsok*. Bp. 1913., újabban: Egy kis nép nagy gondjai. Válogatott publicisztikai írások. Bp. 1985. 73–78.

45 *Pethő Sándor*: Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története. Bp. 1925². *Ism. Tóth László*: Századok 1926. 632–639, aki szerint a magyar küzdelem sorsa elveve eldőlt Radezky itáliai győzelmével és a reakció nemzetközi előretörésével 1848 nyarán. Pethő szemrehányását, hogy Görgey „megátalkodottan” hallgatta Kossuth vádjait, *Nagy Miklós* igazította helyre bírálatában: Budapesti Szemle 1926 (202). 95–96.

mást követő fejezetét, központjában a szabadságharc döntő időszakával, együtt-érzéssel, de a tények alapján íródott. A hadműveletek történetét, amelyek előadására Pethő nem vállalkozott, jeles katonai szakember, Julier Ferenc (1878–1944) volt vezérkari ezredes, a Szekfű által szerkesztett *Magyar Szemle* munkatársa foglalta össze, igen jó áttekintés keretében, szakmai hozzáértéssel és sok elismeréssel Görgey katonai tehetsége iránt, eleget téve a hadtörténelmi átértékelés követelményének, amelyet a katonai események régebbi előadása megkövetelt, a bővebb forrásanyag immár elősegített, és amelyről egy másik jeles hadtörténész, Markó Árpád ezredes, a Rákóczi-szabadságharc kutatója, éppen ezidőben elmélkedett.⁴⁶ Breit Józsefnek egykori, a szabadságharc katonai történetéről még 1898-ban megjelent összefoglalója, amelyet jobb híján 1929-ben még szükségesnek láttak „lényeges változtatások nélkül” újra kiadni,⁴⁷ e vonatkozásban meghaladottnak volt tekinthető.

Hadd idézzük itt Pethő könyvéből Julier jellemzését a hadi helyzetről a fegyverletétel küszöbén: „A magyar sereget három oldalról túlerő fogta körül, mégpedig délről legalább negyvenezer főnyi osztrák sereg, amely ellen Görgey még húszezret sem állíthatott; északról az orosz főszereg százezernél erősebb tömege, amelynek legközelebbi része egymaga erősebb volt Görgey egész hadánál; keleten, Erdélyben Lüders hadteste — szintén erősebb volt Görgey egész hadánál — és az erdélyi osztrák hadsereg. Ez a három ellenséges hadcsoport bármelyike ellen intézett magyar támadás a másik kettőnek üldöző hadmozdulatát természetesen maga után vonta. A küzdelem a nyomasztó túlerővel szemben csak bukással végződhetett. Dicsőséget még hozhatott, de céltalan véraldozatnál egyebet aligha. Akárhogy forgassuk is a dolgot, a magyar tábornok csak az önkéntes fegyverletétel, vagy az ellenségtől kikényszerített kapituláció között választhatott.”

Említést érdemel, hogy Pethő Görgey-életrajzából előzetesen részletek láttak napvilágot a Bajcsy-Zsilinszky Endre által szerkesztett *Előőrs* c. lapban. A munka megjelenése után pedig Bajcsy-Zsilinszky maga írt lapjában Görgey pályafutásáról értékelést.⁴⁸ Bajcsy-Zsilinszky egyébként már előzőleg elítélte Kacziány Görgey-ellenes támadását, mint amely Tisza István ellen is irányult. 1924 novemberében, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt vitaestjén Bajcsy-Zsilinszky Kossuth és Görgey szerepét jellemezve kifejtette, hogy Kossuth, a lángelkű agitátor, olyankor sem mindig engedte cselekedni Görgeyt, a zseniális szervezőt, amikor pedig éppen a szervezésre lett volna szükség.⁴⁹

Pethő könyve általában kedvező fogadtatásban részesült.⁵⁰ De az egykorú magyar katonai és politikai elit láthatólag még nem tudott a Görgey-ügyben nagyjából egyazon álláspontra jutni. Ennek egyik jele volt az a bírálathoz vagy támadáshoz, amelyet, külön füzetben, Sréter István (1867–1942) volt altábornagy fogalmazott meg az új biográfiával kapcsolatban.⁵¹ Sréter, aki mint volt ezredes, 1919-ben

46 *Markó Árpád*: A történelmi átértékelés problémája a hadtörténelemben. *Magyar Szemle* 1930. 34.

47 *Breit József*: Magyarország 1848–49. évi függetlenségi harcának katonai története. Bp. 1929².

48 *Előőrs* 1930. aug. 2.

49 *Szózat* 1924. nov. 28. sz.

50 *Tóth László*: Századok 1930. 168–171. *Ignóus Hugo*: Das Problem Görgey. *Pester Lloyd* 1930. 100. sz. *Hardy Kálmán*: Görgey. *Magyar Szemle* 1930. IX. 105–114.; és *uő*: A Görgey-kérdés mai állása. *Magyar Szemle* 1930. X. 124–128.

51 *Sréter István*: Megjegyzések Pethő Sándor: Görgey Artúr c. könyvére. Bp. é. n. [1930]

Horthy jóvoltából lett a székesfehérvári hadosztály parancsnoka, majd 1920-ban pár hónapig a honvédelmi miniszteri posztot töltötte be, ekkor már, az aktív szolgálattól visszavonulva, történelmi tanulmányokkal foglalkozott. A szabadságharc témái egyébként láthatólag korábban is érdekelték, hiszen már a háború előtt megpróbálta elemezni Görgey 1849. júniusi Vág melletti, sikertelen támadó hadműveletét.⁵²

Előre kell bocsátanunk, hogy Görgeyt Sréter sem nevezi árulónak, sőt hangsúlyozza, hogy ő „ama legendás idők első katonája” volt, aki e téren felülmúlta kortársait, és „kitűnő volt úgy a tervezésben, mint terveinek kivitelében”. Az aradi kivégzésekért sem lehet felelősnek tekinteni, hiszen az utolsó percig támogatta bajtársait, így a szerző saját nagybátyját, Sréter Lajos ezredest is abban, hogy menekülni tudjon.⁵³ Sréter azért marasztalja el Görgeyt, hogy — szerinte — „politikai ítélőképesség és iskolázottság híján — az is lehet, hogy Sphinx-szerű egyéniségének következményeként — súlyos politikai botlásokat követett el” és szinte politikai analfabétának bizonyult. S itt Sréter, kissé meglepő módon, saját álláspontját kéri tőle számon abban a politikai vitában, amely a húszas-harmincas években éleződött ki a „legitimisták”, vagyis a Habsburg-restauráció hívei, illetve a „szabadkirályválasztók”, vagyis annak ellenfelei között a magyar katonai és politikai eliten belül. Ez persze szól Pethőnek is, akit ifj. gróf Andrássy Gyulához és a legitimistákhoz fűztek bizonyos kapcsolatok. Könyve, amely egyébként felkészült és érdekes, Sréter szerint éppen e vonatkozásban „elfogult”, amit mindjárt a váci proklamáció elemzésénél — ahol természetesen a tisztikar válságára, a kényszerű helyzetre hivatkozik — az is jelez, hogy felveti a kérdést: hát a forradalomban is ekkora ereje van a legitimizmusnak? Sréter szerint ugyanis a „legitimizmus” már V. Ferdinánd letételével megbukott, erre hivatkozni tehát a váci nyilatkozatban is önmáftás volt és „a politikailag iskolázatlan tisztikarnak nemes szándékú félrevezetése”. Ezt követi azután még nyíltabban az erőszakolt párhuzam 1848/49 és 1920/21 oly eltérő viszonyai között, amely egybemossa az egykori önvédelmi harc törvényes, „legitim” voltának egykorú fikcióját és az 1920-as évek „legitimista” politikai irányzatát. Miután a „vörös terror” elbukott — írja Sréter — és Horthy Miklós energiája, tudása létrehozta az új nemzeti hadsereget, egységes tisztikarral, ezen belül 1920-ban ellentéteket idézett elő „a teljesen időszerűtlenül kiröppentett legitimizmus”. Ekkor is, mint 1849-ben, „a legitimizmus bontotta meg a hadsereg sorait”. Sréter — mint késői bírálója megállapítja — valóban „aktuálpolitikai szempontoktól erősen átitatott” frászt tett közzé, amelyben a váci nyilatkozattal kapcsolatban végeredményben arra jut, hogy ő 1920-ban, a királypuccs alkalmával sokkal jobb napiparancsot adott ki.⁵⁴ A másik vitapont, amellyel Sréter foglalkozik, a függetlenség kimondása, amely szerinte akkor éppoly „időszerűtlen és elhamarkodott” cselekedet volt, mint — ismét erőltetett, aktuálpolitikai hasonlattal — a Habsburg-restauráció kísérlete 1920-ban. Görgey tévesen gondolta, hogy Buda visszafoglalása valószínűbbé teszi a megegyezést Ausztriával, és szerencsétlen ötlet volt részéről a nyilatkozat visszavonását politi-

52 *Sréter István*: Görgey Vág menti műveletei 1849 június hóban. Magyar Katonai Közlöny 1910. 1–16.

53 Sréter Lajos esetére *Görgey István*: 1848 és 1849-ből. III. 1888. 673, 676–677, 685.

54 *Hermann R.*: Görgei váci manifesztuma i. m. 879.

kai eszközökkel tervezni — célravezetőbb lett volna Molnár Ferdinánd javaslatát a diktatúra szervezetéről elfogadnia —, más kérdés, hogy mi már tudjuk: ilyen javaslat nem létezett. A harmadik vitapont elemzése során végül Sréter kifejti, hogy Görgeynek június végén Ferenc József elismerését, az „előkelő idegenek” (értsd: a lengyel főtisztek) elbocsátását kellett volna a kormánytól követelnie, és ha Bécs ezután sem tárgyal vele, akkor végső csatára vállalkoznia. A Szeged felé levonulás Dembiński-féle terve „valóságos katonai antitalentumra vall”, illetve menekülési szándékra: „kár, hogy nem Adakálé szigetén vonták össze a sereget”, az mindenestre még „közelebb lett volna Törökországhoz”. Görgey nyári hadmenete „kedvezőre fordítja a hadászati helyzetet, elvonja a cár hadait Szegedtől, időt szerez a déli sereg számára”, hogy túlerő birtokában Haynau ellen támadjon. Erre nem került sor, illetve utóbb, Temesvárnál, csak katasztrófa árán. Görgeynek azonban nehéz, végső helyzetében is inkább Haynaura kellett volna támadnia, mert ha győzelmet nem is érhetett volna el, de kedvezőbb fegyverletételi feltételeket talán igen, hiszen a hadiszerencse kiszámíthatatlan. Hogy a vereség — a másik lehetséges alternatíva — miként biztosíthatott volna kedvezőbb feltételeket, azt persze már a szerző sem részletezte. E füzetenél vagy inkább röpiratánál, amelyet megérdemelt kritikában a *Budapesti Szemle* részesített,⁵⁵ feltehetően többet nyújtott Sréternek az a nagyobb kézírata, amely 50 térkép-vázlat kíséretében, hagyatékában maradt fenn, de amelynek sorsáról közelebbit azóta sem tudunk, hogy örököse a második világháború után megpróbálta értékesíteni.⁵⁶

Jóval érdekesebb reflexiókat fűzött Pethő könyvéhez Móricz Zsigmond, aki ez alkalommal személyes emlékeit is felidézte Görgeyről.⁵⁷ Gyermekkorában — írta — Kossuth volt „a világ félistene”, megtestesült „ördöge, sátánja, Mefisztója” pedig Görgey. A Kossuth-imádat, széles körben, „a legmélyebb kigazda-rétegekig” elért, a Görgey-ellenes „ádáz indulat” viszont inkább „csak egy intellectuel elemé volt, ábrándozóké”. Ő maga is elítélte Görgeyt, az olyan elterjedt vádak nyomán, mint például hogy miért hagyta cserben Nagysándort Debrecennél. De azután a kérdéssel jobban megismerkedett. „S mire harmincéves lettem, regényt akartam írni 48-ról, amelynek már Görgey volt a hőse.” Elolvasta, magyar fordításban, Görgey emlékiratát, amelyet „nagyszerű műnek” talált. Erre 1912 tavaszán személyesen is felkereste az agg — akkor már 94 éves — tábornokot. „Vékony kis, meggörnyedt, előreesett fejű, kutató szemű öregúr” fogadta, aki éppen egy angol könyvet olvasott — nemrég tanult meg angolul. Mindjárt 1849 tavaszáról, a trónfosztásról kezdtek beszélni. „Ha Ön akkor nem harmincéves” — indít az fró. S a válasz: „igen”, akkor a detronizáció után Kossuthot elfogatta volna. Majd következnek Móricz értelmezésében a könyv tanulságai, a tönkrement család, az ingyenes katonaiskola, a „tiszi proletárság”. A forradalom, amelynek kitörésekor Görgey még „senki” volt. S utóbb is „tisztán a kard embere”, és „nem az állam-eszmé”. Rendkívüli „katonai zseni”, aki „a nép katonájának tekintette magát, nem kellett neki sem főhatalom, sem jutalom”. Politikával „sohasem foglalkozott”, megmaradt „eszköznek a politikai hatalmak kezében”. „Megható s meg-

55 *Török Pál*: Még mindig Görgey. *Budapesti Szemle* 1931 (220). 158–160.

56 *Sréter István*: Görgey Artúr hadműveletei 1848/49. c. kéziratáról: Szekfű Gyula levele e sorok frójához, 1948. márc. 22.

57 *Móricz Zsigmond*: Görgey Artúr. Nyugat 1930. 1–9.

döböntő” végigkísérni pályafutását, „ahogy a mezitlábás honvédeket szakszerű hőskökké s félistenekké képezi.” A váci proklamációt csak „a katonai helyzet kényszerúsége” adhatja ki vele. Ő maga nem politikus. Győzelmei után „kezében van az a politikai kibontakozás”, amelyet utóbb Deák Ferenc ér el a kiegyezéssel, de „a politika idegen terület neki”. A Függetlenségi Nyilatkozat után „meghasonlík”. Sebesülése után sem állhat félre, mert „eltávozása felbontaná a hadsereget”. Nem volt áruló. „Soha! Egyetlen gondolatában sem volt!” Nem a fegyverletétel a hiba, hanem az, hogy azzal „végzetes sebet üt az osztrák hatalom szívében”. Tehette volna úgy, hogy békejobbot nyújt a hatalomnak, „amely itt marad felettünk, amelynek napok múlva ki vagyunk szolgáltatva”, de így „megölte a politikai gondolatot: a nemzet s a hatalom kibékítését”, mint „egy condottieri, akinek a kard becsülete mindennél fontosabb”. Mert „ki vágyik az orosz befolyásra, akár a múltban, akár a jelenben?” Görgey katona volt, „szakember, de a maga nemében a legnagyobbak közül való”. Móricz Zsigmond gondolatának akkor is érdemes külön figyelmet szentelnünk, ha történésként jól tudjuk, hogy Haynaunak 1849 nyarán nem lehetett békejobbot nyújtani, hiszen éppen ezért került sor a fegyverletételre az oroszok előtt, és hogy Ausztria nemzetközi helyzete és belső politikája a tavaszi magyar győzelmek idején sem volt egészen olyan, mint utóbb, 1867-ben, a Bismarck Poroszországtól elszenvedett vereség után, a kiegyezéskor.

Az elmúlt évtizedek során a marxizmus-leninizmus, közelebről a sztálini koncepció jegyében sok egyoldalú és hamis jellemzést olvashattunk a két világháború közti időszak Magyarországról, a „Horthy-rendszer” ellenforradalmi, vagy éppen „fasiszta” jellegéről. Ez a beállítást kezdetleges túlzásai, torzításai miatt inkább csak arra volt alkalmas, hogy a késői olvasó végül azokat a tényleges, nagy negatívumokat se nagyon higgye el, amelyek az egykorú társadalmi és politikai struktúrát valóban jellemezték.⁵⁸ Tehát azt, hogy azt a parlamenti rendszer fennmaradása mellett bizonyos tekintélyuralmi vonások is jellemezték, hogy az ország új, összeszorult, alárendelt helyzetéből való kiemelkedést a politika a területi revízió útján képzelte elérhetőnek, hogy nőtték a feszültségek az uralmi elit és a szegényedő „középosztály”, meg a földtelen parasztok, keserves sorsú, széles néprétegek között, hogy a Monarchia — és benne a történeti Magyarország — hagyományos közös piacának felosztásával, az új kis államok autarkias törekvéseivel együtt súlyossá váltak az átprofilírozódást igénylő gazdaság nehézségei, és hogy időnként felerősödtek olyan politikai szélsőségek, amelyek részben balról, de akkoriban főleg jobbról, szomszédos illetve közeli nagyhatalmak befolyásának alakulását is jelezték. Magyarország mozgásterét és lehetőségeit ugyanis, exponált, alárendelt helyzetében, messzemenően körülhatárolták a nemzetközi politika erőviszonyai. E sok belső és külső nehézség ellenére Magyarország nem egy vonatkozásban képes volt a fejlődés útján előrelépni, így a kultúra, az oktatás, a művészet és a tudományok, és — egyebek közt — a történetírás terén. S a harmincas évtizedben már számukra felbukkanni az ország közéletében olyan fiatal, újabb erők, amelyek a számukra egyre retrográdbabbnak tűnő hazai társadalom és politika modern, európai szintű demokratikus átalakítását vették célba.

58 Kosáry D.: A magyar történetírás i. m.

Alapjában véve a szabadságharc és a Görgey-kérdés realisabb megítélése, a nacionalista romantika gyengeségeitől való megszabadulás is e pozitív előrelépések közé tartozott. A történetírás modern irányú törekvéseiből következtek attól függetlenül, hogy azoknak is az adott koordináták közt kellett kibontakozniuk. A közelmúlt ideológusai persze itt is úgy próbálták a dolgot beállítani, mintha Görgey „rehabilitálása” egyszerűen a Horthy-korszak ellenforradalmi politikájának velejárója, követelménye, elősegítője lett volna, a területi revíziós terveket szolgáló militarizmusé, aminek jeleként a hitleri német hatalommal szimpatizáló Gömbös Gyula miniszterelnök dolgozószobája falán 1934 tavaszától ott függött László Fülöp egykori Görgey-portréja.⁵⁹ A magyar történetírás fejlődését azonban sem akkor, sem előzőleg nem az határozta meg, hogy Gömbösnek miért, merre irányultak a szimpátiái. Aki Gömbös és a hozzá hasonlók politikai vonalát egybemossa az azt — tanúsíthatjuk — mélyen elítélő Szekfű Gyula, vagy akár Pethő Sándor, vagy Móricz Zsigmond felfogásával, az vagy saját tájékozatlanságát árulja el, vagy azt a tévhitét, hogy másokat, mert ostobák, orruknál fogva vezetni képes. Az elmúlt rendszer ideológusai abban is reakciós politikai machinációt próbáltak felfedezni, hogy Görgeynek 1935-ben végre sikerült a budai Várban, a Bástya sétány északi részén, lovas szobrot kapnia, Vastagh György alkotásaként, holott az régóta esedékes, megérdemelt gesztusnak volt tekinthető attól függetlenül is, hogy az adott politikai vezetés ezúttal helyeselte és nem akadályozta, mint korábban, és hogy leleplezésén mint államfő, természetesen a kormányzó is megjelent.⁶⁰ S a második világháborúban megsérült, majd ledöntött és a Sztálin-szoborba beolvasztott művészi emlék üres helye az utókort inkább arra figyelmezteti, hogy ideje volna a szabadságharc tábornokának szobrát újra felállítani, mert az ő emlékéért nemzetünk részéről alighanem tartósabb és indokoltabb elismerés fogja övezni, mint Dzsugasviliét. Az pedig végképp nem hihető, hogy a nemzeti haladás ügyét akkoriban a szánalmasan gyenge színvonalú, a nemzeti érdeket rosszul értelmező nacionalista romantikának olyan levitézlett lovagjai képviselték volna, mint az a Kacziány Géza, aki a Gálócsy Árpád által szerkesztett *Magyarok Lapja* hasábjain próbált a Görgey-szobor felállítása ellen tiltakozni, egybek közt tévesen arra hivatkozva, hogy a tábornok „saját huszárai egyikétől” kapta fejsebét.⁶¹ Az a későbbi beállítás, amely Görgey pozitívabb és a szabadságharc történetileg hitelesebb ábrázolását a „reakció” hamisításának próbálta feltüntetni azzal, hogy azt követőleg a végső igazságot csak a szovjet típusú marxista elemzés hozhatja meg, így természetesen éppúgy tévesnek bizonyult, mint a letűnt időszak annyi más ideológiai konstrukciója.

Görgey szerepének realisabb megítélését a korábbi politikai nyomás megszűnése és az új adatok napvilágra kerülése tette immár magától értetődővé és szélesebb körben is elfogadhatóvá. Az ifjú tábornok, a hadvezér így végre bekerülhe-

59 Erre utalt, mintegy megvilágítandó Sárközi György munkássága hátterét, *Köháti Zs.:* i. m. 110–111.

60 *Póti János:* A Görgei-szobor. *História* 1986. 1. sz. Az egykorú visszhangra: *Bihary László:* A felmagasult Görgei. Halála 50. évfordulója és budavári diadala alkalmából. *Soproni Hírlap* 1935. máj. 31. *Csapodi Csaba:* Görgey. *Napkelet* 1935. 413–414.

61 Kacziány Géza „történetíró” gépelt levele a *Magyarok Lapja* Szerkesztőségéhez, 1936. aug. 20.: OSzKK Fond 57/57. Mellette a lap egy korábbi száma (1934. máj. 27.), amely Görgey miskolci emlékének leleplezését eltévelyedésnek nevezi és sértőnek az aradi vértanúk emlékére. Kacziány előzőleg, 1933-ban Szemere Görgey-jellemzésének újabb kiadására, hozzá bevezetés frására kérszült. OSzKK Fond 57/62. Majd pedig újra előhozta a Danielisztól felvett aranyak ügyét: *Kacziány Géza:* Görgei „árulásának” bizonyítéka a szentesi múzeumban. *Nemzeti Élet* 1934. szept. 23.

tett újabb kori történelmünk jelentős alakjai közé, akiket — Kossuthhoz, Széchenyihez, Deákhhoz hasonlóan — ettől függetlenül még lehetett többféle módon megítélni, jobban vagy kevésbé szeretni. Az új nemzeti hadsereg valóban benne próbálta — nem indokolatlanul — előfutárát, hagyományai egyik megalkotóját felfedezni. De nemcsak annak egyik ezrede viselte, legfelsőbb elhatározás alapján, az ő nevét, hanem azt vette fel utóbb, 1944-ben, az az önkéntes zászlóalj is, amely a hitleristák rémuralmának próbált a maga szegényes eszközeivel ellenállni.⁶²

A légkör változása, az a pusztító tény, hogy egy-egy pozitívabb hangvételű cikket Görgeyről nem követett mindjárt durva sajtótámadás, elősegítette kisebb-nagyobb jellemzések,⁶³ visszaemlékezések⁶⁴ megjelenését. Ennyiben valóban beszélhetünk arról, hogy divatosná vált a téma. Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy a hazai katonai és politikai elit egyértelműen Görgey mellett, a magyar politikai emigráció pedig Görgey ellen foglalt állást. Jászi Oszkár, 1918 forradalmának egyik vezető alakja és minisztere, a Horthy-rendszer kemény bírálója és ellenfele, a távoli, amerikai emigrációban azt fejtegette, hogy „Görgey tábornok, a nagy magyar hadvezér, belátván a további harc értelmetlenségét, meg akarta menteni a szerencsétlen országot utolsó, megmaradt erőit, s nem az osztrákoknak, hanem Paszkevicz orosz tábornoknak adta meg magát”. A magyar közvélemény — folytatja Jászi — három nemzedék során „torzító szemüvegen át” nézte az ország történetét. Egyre türelmetlenebbé vált benne a „mindenki mást kirekesztő” nacionalizmus. „Még az 1849-es katasztrófa tragikus epizódja is, mikor az orosz intervenció lehetetlenné tette az Ausztria elleni küzdelem folytatását, és a magyar csapatok hős vezére fegyverletételre kényszerült, csak olaj volt a nemzeti önteltség tüzére, mert a közvélemény készséggel fogadta el azt a legendát, hogy Görgey tábornok, a honvédsereg főparancsnoka, áruló volt és ördögi személye nélkül a magyarok legyőzték volna az osztrákokat és az oroszokat is”.⁶⁵ Károlyi Mihály, akinek függetlenségi párti sajtója annak idején oly hévvel támadta Görgeyt, most, emigrációs emlékirataiban, még az új adatok ismertté válása előtt (1922) ezt írta: „én nem látom egészen tisztán Görgey ügyét, de tisztán látom azt, hogy a nemzet lelkének milyen súlyos zavara s talán a döntő percekben habozó tértelensége származott abból, hogy első nagy forradalmunknak, 1848-nak és igen: 1849-nek mély és tragikus értelmét jobbról és balról meghamisították”.⁶⁶ Emigráns társa, Hock János, a pap-politikus pedig 1923-ban azt írta Károlyinak, hogy „egy nemzet a

62 A Görgey-zászlóaljra ld. *Gazsi József*: Egy antifaszista zászlóalj története. Bp. 1976.

63 *Cselötei Lajos*: Görgey. Jellemrajz. 2. bővített kiadás. Bp. 1933.

64 *Koczogh András*: Emlékezéseim Görgey Arturra. A Budapesti M. Kir. Állami Toldy Ferenc Reáliskola Értesítője 1932/33. *Jónás Károly*: Egy nagy magyar hadvezér. Bp. 1935.

65 *Jászi Oszkár*: A Habsburg-Monarchia felbomlása. *Zinner Judit* fordítása, *Hanák Péter* előszavával. Bp. 1982. 171. Az eredeti mf: *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago 1929.

66 *Károlyi Mihály*: Egy egész világ ellen. Bp. 1965. 6. (Az eredeti, első kiadás: München, 1922.) Károlyi, aki egykor az öreg Görgeyvel személyesen is találkozott, elmondja, hogy tőle is hallotta azt a „legendát, amely szerint Zsófia főhercegnő, a fiatal császár anyja, ama véres napoknak Schwarzenberg mellett leghatalmasabb személyisége, azért gyűlölte meg Batthyányt és azért tört vesztére, mert az az ő szerelmét visszautasította; i. m. 16. Jellemző, hogy a hazai kiadás jegyzeteiben *Kiss György* szükségesnek tartotta Görgeyről utólag, 1965-ben hozzátenni, hogy „lebecsülte a népben levő forradalmi erőket”, majd pedig „igyekezett tisztára mosni saját magát”; i. m. 459.

gyengeségét és gyalázatát mindig azokra keni, akik látszólag gyanúsíthatók. Ezért keres a nagy katasztrófák után a nemzeti hiúság Görgeiket és Bazaine-okat.”⁶⁷ Az árulási vád tehát elég tarthatatlannak és kezdetlegesen bizonyult ahhoz, hogy elvessek igen eltérő, sőt egymással ellentétes politikai elképzelések hívei, mind-egyik oldalon.

Az ellenforradalmi rendszer Görgey-kultuszának jellemző tünetét az említett felfogás hívei egyebek közt Hegedűs Lóránt (1872–1943) volt pénzügyminiszter, író és közéleti személyiség munkásságában próbálták felfedezni. Hegedűs érdekes, kissé excentrikus egyéniség volt, akit persze megint nem Gömbös Gyulához, hanem az Egyesült Államokhoz és a szabadkőművességhez fűztek szimpátiáik. Egy különös cikkében, amelyet Pethő könyvének megjelenésekor egy bécsi, hofburgi látogatás alkalmából írt, azt fejtegette, hogy Görgeynek természetesen „a fegyvert le kellett tennie”, de kár volt azt Ferenc József megsértésével egybekötönie, mert — szerinte — ezért jött az aradi kivégzések tragédiája (nem ezért jött), amely végül a Monarchia felbomlásához vezetett (aligha az vezetett).⁶⁸ Hegedűs azonban nemcsak és nem is elsősorban Görgey ügyében használta fel szerzői talentumát és kissé kiegyensúlyozatlan, szabályozatlan fantáziáját. Legnagyobb hatású könyvét a „legendák hősről”, Kossuth Lajosról írta, akit még inkább igyekeztek — akkor is — több oldalról, többféle cél követői maguknak kisajátítani. E regényes életrajzban⁶⁹ Hegedűs — persze Steier nyomán⁷⁰ — Görgeyt úgy ábrázolja, mint a szabadságharc legforradalmibb egyéniségét, mint valóságos dantoni jellemet, akit későbbi védelmezői hiába próbáltak „elhatvanhatesíteni”. Így hát — tegyük hozzá — az ellenforradalmi ízlésnek nemigen felelt meg. Antidinasztikus érzelmű és a trónfosztás híve volt. Azzal, hogy az oroszoknak ajánlotta fel a magyar koronát, a függetlenség kimondásánál is forradalmibb és osztrákellenesebb lépésre szánta el magát — legalábbis a szerző szerint, aki láthatólag nem volt tájékozva arról, hogy e gondolat eredetileg, már korábban, Kossuthtól származott.⁷¹ Hegedűs szerint Kossuth azért nevezte később árulónak Görgeyt, mert látta, hogy Európa politikai közvéleményét csak az orosz hatalom ellen lehet mozgósítani. Más idevágó írásai is többé-kevésbé regényes, improvizáló jellegűek. Kossuth kéziratos „Görgey-értekezéseiből”,⁷² önkényesen kiragadva egy részletet, azt fejtegette, hogy „az öreg Kossuth nem tartotta árulónak Görgeyt”, egyszerűen mellőzve a szöveg más, ennek merőben ellentmondó részeit. Ezt követte végül, sok próbálkozás és újratekintés után, Görgeyről írt „drámai költeménye”,⁷³ amelyről Schöpflin Aladár írt bírálatot a *Nyugat* hasábjain.⁷⁴ Pedig Hegedűs, különösségei ellenére, még mindig érdekesebb, ötletesebb dolgokat vetett papírra, mint Otto Zarek, aki *Egy nép szerelme* címen regényes életrajzot írt Kossuthról.⁷⁵

67 *Hajdu Tibor* (szerk.): Károlyi Mihály levelezése. II. Bp. 1990. 538.

68 *Hegedűs Lóránt*: A király, Görgey és egy harmadik hatalmasság. Pesti Hírlap 1930. júl. 29.

69 *Hegedűs Lóránt*: Kossuth Lajos, legendák hőse. Bp. é. n. [1934]

70 *Steier* hatása alatt ábrázolta Duschetket alattomos árulónak Nagy idők c. történeti regényében *Balassa Inre* is.

71 OL, Kossuth Lajos iratai Klr 5948/a–b. jelzésű kézirat („Görgei-értekezés berekesztéséhez jegyzetek s felhasználható töredékek” Bent: „Adatok tetszés szerinti használatra”).

72 *Hegedűs Lóránt*: Az öreg Kossuth nem tartotta árulónak Görgey Arturt. Pesti Hírlap 1935. jan. 13. Kacziány Géza nyílt levelet írt e „dajkamese” ellen a lap szerkesztőségéhez. OSzKK Fond 57/57.

73 *Hegedűs Lóránt*: Görgey. Drámai költemény négy felvonásban, hat képben. Bp. é. n. [1938]

74 *Schöpflin Aladár*: Görgey. Hegedűs Lóránt drámai költeménye. Nyugat 1939. 53–55.

75 *Otto Zarek*: Kossuth. Die Liebe eines Volkes. Bp. é. n.

Ez az frászmű, amelyet nem mulasztottak el különböző nyelveken kiadni, színes, de nagyon félrevezető előadását adta hőse történetének — a magyar kiadás pedig ezen kívül tele van németből visszafordított, ilyen formában hamis idézetekkel. Ennek történetirodalmunkhoz valóban nincs köze, de jelzi, hogy mire vezet, ha a jubileumi dagályos frázisoktól egyszerre Emil Ludwig gyenge követőihez érkezünk.

Ideje azonban valamivel szilárdabb szakmai talajra visszatérnünk, még mindig a harmincas évek elején, amikor természetesen szóhoz jutottak régebbi típusú, hagyományosan Görgey-ellenes vélemények is. Ekkoriban látott napvilágot — a Pethő-vitától egyébként függetlenül — egy másik volt honvédelmi miniszter, Bartha Albert (1877–1960) jó szándékú, de nehezen összeállított kiadványa is az aradi vértanúk perének és kivégzésének történetéről.⁷⁶ A könyv több fontos, Bécsből származó okmányt tartalmazott, de elképesztően gyatra és pontatlan magyar fordításban, és olyan régi típusú Görgey-ellenes megjegyzések kíséretében, mint hogy a váci proklamáció idézte elő az „áldatlan viszályt” a hadsereg és Kosuth között, és hogy „ez a pártoskodás juttatta a hadsereget Világosra”. Arról a kézirat munkáról, amelyben ugyancsak ekkoriban írta meg, okmánytár kíséretében, Aggházy Kamill ezredes, a Hadimúzeum igazgatója Buda 1849. évi ostromának és bevételének történetét, és amellyel a Székesfehérváros 1931. évi díját nyerte el, ma is csak említésből tudunk.⁷⁷ Lugosy István a Győr vidéki hadi események történetéről készített rövid összefoglalást.⁷⁸ Vidéki doktori értekezés készült a Madarász László ellen indított „gyémántpörről” és Leiningen szerepéről.⁷⁹ Jánoшы Dénes Bécsben végzett kutatásokat az orosz beavatkozás történetéről.⁸⁰ Részletek láttak napvilágot Marzsó János József egykori huszár százados (majd alezredes) 1849. évi feljegyzéseiből, aki a fel-dunai hadtestben teljesített szolgálatot.⁸¹ A hadtörténész Rédvay István az 1849 április 28-i komáromi haditanács jelentőségét elemezte egy újabb, szakszerű tanulmányban.⁸² Szöllősy Sándor ezredes, a Hadilevélár vezetője az egykori honvédsereg különösen nagy szerepet játszó tüzérségének kialakulását ismertette.⁸³ Egy, a magyar katona múltját a szélesebb közönség előtt népszerűsítő kiadvány immár Görgey mesteri hadvezetésé-

76 *Bartha Albert*: Az aradi 13 vértanú pörének és kivégzésének hiteles története. A volt bécsi titkos levéltár eddig hozzáférhetetlen okmányai alapján. Bp. 1930.

77 A család tulajdonaként említi *Katona Tamás* (szerk.): Budavár bevételének emlékezete i. m. 29.

78 *Lugosy István*: Győr és vidéke 1848–49-ben. Hadtörténeti adatok. Győr, 1931. (kny. a Győri Szemléből)

79 *Bleier Lenke*: A gróf Zichy-féle gyémántpör. Debrecen, 1931. *Takács Ferenc*: Két flamingó. Madarász László (1811–1909) Madarász József (1814–1914) Bp. 1982. *Hadnagy Albert*: Gróf Leiningen-Westerburg Károly honvédtábornok életrajza. Bp. 1925. *Pozder Károly*: Leiningen-Westerburg Károly gróf 1848/49-i honvédtábornok életrajza. Balassagyarmat, 1932. (lsm.: *Gyalóka Jeno*: Századok 1933. 470.)

80 *Dionys v. Jánoшы*: Die russische Intervention in Ungarn im Jahre 1849. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve I. 1931. 314–335 Vö. osztrák részről előzőleg: *Hugo Kerchnawe*: Feldmarschall Alfred Fürst Windischgraetz und die Russenhilfe 1849. Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichte 43 (1929) 325–378. *Hermann Kriebel*: Feldmarschall Windisch-Grätz, 1787–1862. Innsbruck, 1929.

81 *Marzsó Lóránt*: Törödékek egy magyar huszárszázados 1849. évi naplójából. Magyar Katonai Szemle 1933. 6. sz. 181–188.

82 *Rédvay István*: Az 1849. április 28-i komáromi haditanács történelmi jelentősége. Hadtörténelmi Közlemények 1934. 66–84.

83 *Szöllősy Sándor*: Az 1848–49-i magyar tüzérség megalakulása és szerepe a függetlenségi harc hadműveleteiben. Magyar Katonai Szemle 1935. 7. sz. 199–223. Ld. ehhez *Kassay Bertalan* hasonló című frását: uo. 1935. 10. sz. 209–230.

ről és eszközei elégtelenségéről írt.⁸⁴ De azért olykor még mindig felszínre tört, valahonnan a lesüllyedő szemléleti rétegekből, a régi nacionalista romantika egy-egy szövege. Báró Balás György tábornok, akinek szívéhez az erdélyi harcok hőse, Bem József állt közel, a lengyel vezér emlékének két kis kiadványt is szentelt egymás után.⁸⁵ Ezekben a Bem-kultusz ápolását — sajátos módon — Görgey szidalmazásával kívánta elősegíteni. A második, alkalmi kiadványban, amelynek nagyobb része tulajdonképpen nem is Bem, hanem a magyar Bem-bizottság működéséről adott számot, a szabadságharc időszakával csak egy rövid összefoglalás foglalkozott, amely — tulajdonképpeni témáján túlmenően — Görgeyről ismételt el régi, kezdetleges vádakát. A Kmety-féle 1853. évi röpirat haragja szólalt meg benne újra. Szerinte Görgey csekély katonai felkészültsége, uralomvágya „és főként rejtélyes jelleme a nemzet nagy ügyét lépésről-lépésre a bukáshoz vitték”. A tavaszi hadjárat nem is szerepel nála, de annál inkább a különös párhuzam Károlyi Mihály és Görgey fegyverletétele között, annak jeléül, hogy az ellenforradalmi szemlélet jól összefért a hagyományos Görgey-ellenességgel is. A két kiadvány között, 1930 őszén, tehát a Pethő-vita időszakában, a sajtóban megjelent Balás György egy korábbi levele is ahhoz a Ballagi Aladárhoz, aki egykor a Szekfű elleni hajsza fő mozgatója volt, tehát lényegében véve ugyanazt a nacionalista romantikát, annak hibáit képviselte. A levél elítéli Görgey egész működését, kezdve az 1848. decemberi visszavonuláson, amely „katonai bűncselekmény” volt, emiatt szenvedett vereséget Perczel.⁸⁶ A levélíró, az öreg katona jó szándékú hazafiaságát nincs okunk kétségbe vonni. A tények konok tudomásul nem vételét, így a rég megcáfolt móri vád ismételtetését, magyarul szólva a korlátoltságot azonban a legjobb szándék sem mentheti.

Naiv jó szándékkal aligha vádolhatnánk viszont azt a nem katona, nem is történész szerzőt, akinek ez idő tájt közzétett történetpolitikai jellegű könyvével jóval nagyobb visszhangot sikerült keltenie az imént felsorolt, szerényebb adalékoknál. Sebess Dénes (1869–1963) politikus és agrárjogi specialista, aki az elmúlt évszázad magyar politikai történetét vázolta fel, láthatólag ambicionálta is, hogy feltűnést keltsen, nemcsak a hivatkozott irodalom imponálóan hosszú, bár inkább halmazszerű, kissé egyenetlen értékű, szövegéhez nem szervesen kapcsolódó könyvészeti jegyzékével, hanem — főleg — témái felvetésének és kezelésének módjával is.⁸⁷ A Görgey-problémáról írt fejezetét is sokban az jellemzi, amit Szabó István az egész könyvről írt, igen szakszerűen és tárgyilagosan, bírálatalul a *Századok* hasábjain:⁸⁸ Szerzője sok helyt „érdekes és szempontokban gazdag olvasmányt nyújt”, amely a „könyvsiker feltételeivel lép a nyilvánosság elé”, de csak felvet, elbeszél egyes mozzanatokot, jó tájékozottságával meglepve az olvasót, de

84 *Berkó István–Gyalóky Jenő–Markó Árpád* (szerk.): *A magyar katona. Vitézségünk ezer éve. I–II.* Bp. 1933.

85 *Br. Balás György*: Bem József. Bp. 1927. Ism. *Gyalóky Jenő*: *Hadtörténelmi Közlemények* 1927. 108–110. — Bem apó. Szerkesztette a Magyar Országos Bem-Bizottság megbízásából *báró Balás György*. Bp. 1934.

86 *Br. Balás György* levele Ballagi Aladárhoz, 1929. febr. 2.: *Mai Nap*, 1930. szept. 23. Jellemző, hogy egy példány Kacziány Géza iratai közt maradt ránk. OSZKK Fond 57/57.

87 *Sebess Dénes*: *Két Magyarország* Bp. é. n. [1931]

88 *Szabó István*: *Századok* 1931. 296–299.

elmúlasztja a kritikai ellenőrzést, nem rajzolja meg a valódi összefüggéseket és így mondanivalója mozaikszerű marad, és belőle valami lényeges mindig hiányzik. Témánkat illetően Sebess azzal kelti fel az olvasó figyelmét, hogy bemutat egy addig nem ismert kihallgatási jegyzőkönyvet, amelyet Klagenfurtban 1850. március 2-án vettek fel arról, amit Görgey vallott a békepárttal való kapcsolatairól. Ily esetben Görgey — érthető módon — minden lehető módon igyekezett a hadbíró-ság elé került politikusokat menteni, védekezésüket alátámasztani. E vallomásának is ez a lényege. A jegyzőkönyv szerint a békepárt célja az volt, hogy helyreállítsa Magyarország kapcsolatát a dinasztiaival, és hogy „a háborúnak mindenáron véget vessen”. Megalakulásáról ő — Görgey — csak a trónfosztás után értesült. Céljairól a Debrecenben járt Klapka tájékoztatta őt Buda ostroma idején, május közepe táján, majd, részletesebben, Almásy Pál képviselő, aki a vár bevétele után egy küldöttség élén az első osztályú érdemrendet hozta el neki. A békepártiak már előzőleg azt tervezték, hogy Görgeynek megszerezzék a fővezérséget és így Kossuth eltávolítása után ő megkezdhesse az osztrákokkal a tárgyalásokat. Ezt meghiúsította Kossuth azzal a valótlan állításával, hogy a függetlenség kimondatásában Görgeyvel egyetértésben, a sereg óhajára jár el. Utóbb, amikor az országgyűlés (Szegeden) mégis fővezérré kívánta tenni őt, Szemerétől kétértelmű választ kapott és nemsokára szétszéledt. Mindennek ellenére a békepárt érdemének tekinthető, hogy Kossuthtól, aki antidinasztikus politikájával elvesztette népszerűségét, a hatalmat végül Görgey vette át. Továbbá az is, hogy Görgeyt meggyőzte arról, hogy a háborút be kell fejezni. A világsosi fegyverletétel tehát a békepárttal történt megegyezés eredménye volt.

Mindehhez aligha szükséges bővebb kommentárt fűznünk. Nem kellett ahhoz megismerni és végigélni a koncepciók perек és vérbíró-ságok 20. századi időszakát, hogy bárki felismerje: az ilyen vallomások, a bosszúálló hatalom hatóságai előtt, hiteles forrásként vajmi kevésbé kezelhetők. Sebess közlését olvasva inkább az a kérdés tolul fel bennünk, hogy nem becsülte-e le egy kissé Görgey a hatalom képviselőinek értelmi képességeit, hiszen azoknak sem lehetett nagyon nehéz arra rájönniük, hogy bizonyos állításai, pontosabban konklúziói, például a békepárt és a fegyverletétel összefüggését illetően, nem egyeznek a nyilvánvaló tényekkel. Ezeket az ellentmondásokat részletesen, körülményesen és meggyőzően előadta egy jól felkészült vidéki, makói tanár, történész, Altmann J. Gyula igen alapos bírálataiban, amelyet külön kiadványként, Sebess könyvének e részéről, erről az „irodalmi pasquill”-ról írt.⁸⁹ Sebess ugyanis úgy tesz, mintha fogalma sem volna az önkényuralom, a hatalom birtokosai és a neki kiszolgáltatottak viszonyáról, főleg a kivégzések, bebörtönzések, megalázások után, hanem komoly arccal úgy tesz, mintha az ilyen vallomás hiteles forrásnak, tartalma igaznak, megbízhatónak volna tekinthető. S mivel ez, az ő politikai jártasságát tekintve, naivitásból aligha származhatott, eljárása nem annyira jóhiszemű tévedésből, mint inkább csak abból a szándékból magyarázható, hogy hatásvadászó eszközökkel, drámai hangvételű leleplezéssel próbálja lenyűgözni az olvasót, és hogy Görgeyre és a békepárt-ra rábizonyítsa a nemzeti ellenállás felőrlésére irányuló összeesküvést. Szerinte

89 *Altmann J. Gyula: A Görgei-probléma Sebess Dénes megvilágításában. Néhány szó a Görgei-kérdés mai állásáról. Bp. 1935.*

ugyanis e vallomás „a katonai és polgári összeesküvés beismerése”. Benne Görgey, hivatkozva a váci proklamációra is, „dinasztikus hűségét, az összbirodalom megvédését, a republikánusok leverését hangoztatja, és feltétlen békekötési szándékát az áldatlan harc megszüntetése érdekében”. A valóságban persze még a váci nyilatkozatban sem volt egyetlen szó sem ilyen szándékról, hanem — éppen ellenkezőleg — a harc folytatásáról, ha kell: az utolsó emberig, Görgey további tetteiről és megnyilatkozásairól nem is beszélve. A tátongó ellentmondást az egykori valóság és a vallomás között Sebess — az emigrációs irodalom hagyományához visszanyúlva — Görgey sötét, gyűlöletes, rejtélyes, érthetetlen jellemének rajzával próbálja feloldani, áthidalni. Ezt hosszan, feltűnő egyoldalúsággal teszi, hivatkozva arra, hogy kortársai „kivétel nélkül” elítélték a tábornokot, ami persze így már magában véve sem volt igaz. Ha árulásról nyíltan nem is beszél, egyoldalú idézetei, megjegyzései egyoldalú konklúziókat sugallnak. Felvonultatja itt mondhatni a teljes régi készlet sablonos vonásait a cinizmustól az engedetlenségen és kishitűségen át a gyűlölködésig. Hozzáteszi, hogy Görgey csak a nemzetiségek ellen volt kész harcolni, és amikor ráébredt, hogy a császári birodalmi eszme ellen folyik a küzdelem, elfordult a néptől. S e nagy vádhalmoz, amely az olvasóra zúdul, eltakarja Sebess saját, kisebb-nagyobb logikai botlásait, így azt, hogy a békepárt szerinte is „vérszegény” volt és tehetetlen, meg hogy Görgey végül is feladta „a békepárttal folytatott előkészületeit”, amelyek — szerinte — „az osztrák császár előtti megegyezéshez kellett volna, hogy vezessenek”. A fegyverletételt, e „szerencsétlen elhatározást”, főként „a hiúság sugallta neki” (tehát mégsem a békepárt politikája?). „Bajtársait az ellenség kezébe adta, ő pedig menekült.” (Menekült?) Ezen „politikai divatok nem változtatnak”. Eljárását — a jellemrajzzal való zsonglórkodést — igazolandó, Sebess olyan állítást is megenged magának, hogy Görgey működésének elemzése, mérlegelése nem katonai szakértőkre tartozik. „A történetíró, politikus vagy mondjuk a pszichológus az, aki itt bírálni hivattott.” De végül maga is bevallja, hogy a pszichológizálással sem sokra megy. Görgey — szerinte — olyan „páratlan természeti jelenség”, amely „érthetetlen marad, mint a természeti erők”. S ezzel a beismerésértékű kijelentéssel talán le is zárhatjuk Sebess könyvének elemzését.

Mindenképpen idéznünk kell azonban néhány olyan további véleményt, amely ugyane könyvvel kapcsolatban látott napvilágot, de amely ettől függetlenül, magában véve is figyelmet érdemel. Az egyiket, ismét a *Nyugat* hasábjain, ismét Móricz Zsigmond fogalmazta meg⁹⁰, gúnyosan megjegyezve, hogy Sebess „jólétszen ámulónak tekinti” Görgeyt, felújítva nemzedékek „lángoló és megnyugtató” dühét, hogy Görgey „az áruló adott el bennünket”, mintha a nemzet azért lenne méltó arra, „hogy büszkén tekintsen magára”, mert fővezére „összejátszott az ellenséggel”. Ő is ebben nőtt fel — mondja újra Móricz — de mind nyilvánvalóbbá vált előtte, hogy a fiatal tábornok, aki senkiből „a legmagasabb csúcsra ért” és tönkrevverte az osztrákokat, „az egész világot bámulatba ejtő katonai lángésznek bizonyult”. Ki van „a magyar törtélemben hozzá hasonló egyenes vonalú, büszke és méltó szabadsághős?” Egyetlen „szépséghibája”, hogy túlélte a küzdelmet. „Vajon el fog következni az idő — folytatódik a kérdés —, mikor Görgei már

90 *Móricz Zsigmond: A Görgei-kérdés. Nyugat* 1931. 69–71. A könyvről további ismertetések: *Török Pál: Budapesti Szemle* 1932 (224). 156–158 *Vanyó Tihamér: Pannonhalmi Szemle* 1932. 374–375.

egyáltalán nem lesz áruló?”, hiszen „a Görgei-tragédia a magyarság tragikumuma.” Végül Móricz egy személyes emléke, befejezésül: arra a kérdésre, hogy „miért nem vette kezébe a fő hatalmat” a trónfosztás után, „miért nem lett egy új Napóleonná”, az agg tábornok azt válaszolta: azért, mert nem Franciaország volt mögötte, hanem „egy műveletlen, kicsiny nép”.

A másik egykorú vélemény Szabó Istvántól (1898–1969), a jeles történetírótól származik, aki ugyan elsősorban a magyar nép, a parasztság és a hazai agrárviszonyok kitűnő specialistája volt, de egyben széles látókörű szakember is, aki még hozzá 1848/49 történetével, főleg debreceni vonatkozásban, külön is foglalkozott⁹¹. E sorok írója baráti szeretettel és tisztelettel idézi fel az ő alakját, a nagyformátumú történészt és a nép, a nemzet ügyéhez mindig hű emberét egyaránt, azoknak a személyes beszélgetéseknek az emlékével együtt, amelyeket vele, sok egyéb között, 1848/49 kérdéseiről is folytatott. Szabó természetesen nem értett egyet Sebess elemzésével. Akkoriban, 1931-ben viszont úgy látta: Görgeynek „annak felismerése után, hogy Kossuthal a harc célja és folytatása tekintetében többé meg nem egyezhetik”, két útja lett volna: „Kossuthot letenni, vagy magának félreállni”.⁹² Görgey hibája, súlyos tévedése az volt, hogy egyiket sem választotta a két út közül. Akkoriban, amikor a rendelkezésre álló adatok — a később hamisítványoknak bizonyult Molnár-féle előterjesztéseket is közéjük értve — inkább azt sugallták, hogy Görgeyt a függetlenség ügyében elvi ellentétek választották el Kossuthtól, ez a vélemény nagyon indokoltnak tűnhetett. Ma viszont már inkább úgy látszik, hogy Görgey nem a nemzeti küzdelem elvi céljainak más megítélése miatt, hanem azért fordult szembe Kossuthal, mert úgy hitte, hogy Kossuth tévesen mérte fel a célok megvalósításához szükséges lépéseket, a nemzetközi lehetőségeket, és taktikai húzásaival félrevezette mind a sereggel együtt őt, mind pedig az országgyűlést Debrecenben. Azt is látta viszont, hogy a nemzeti küzdelem folytatása sem Kossuth nélkül — vagy éppen Kossuth ellen — nem folytatható, sem pedig akkor, ha ő távozik. Gáspár következmények nélkül lemondhatott, Görgey aligha. A keserves dilemma tehát fennállt, csak éppen kevésbé volt megoldható.

Fent idézett bíráló tanulmányában Altmann J. Gyula kifejezte óhaját, hogy a Hóman Bálint és Szekfű Gyula által írt „nagyszabású nemzeti történelmi munka” utolsó, a szabadságharcot is tárgyaló, „készülőfélben lévő” kötetében Görgey alakja végre „tisztáztassék minden rágalomtól, gyanúsítástól és méltatlan vádtól”.⁹³ Ehhez az utolsó pillanatban, záró jegyzetként még hozzáfűzhetette, hogy a várt VII. kötet valóban megjelent, de az — mint némi csalódással kellett látnia — az árulási vádat nem a főszövegben, hanem csak szerényebb helyen, a „Kútfők és irodalom” című részben utasította vissza. „Ma már az árulás vádja — írta itt Szekfű — egyébként is eliminálva van, abban komoly és művelt magyar ember nem hisz többé; persze még időbe fog telni, míg az újságolvasó publikum is végképp meg lesz győződve”.⁹⁴ A bíráló elégedetlensége, nézetünk szerint, nem volt indokolt. Szekfű a vitákra megfelelő helyen reflektált, nagyívű összefoglalásában pedig, amely a forradalom és szabadságharc történetét a régi sablonok helyett való-

91 *Szabó István*: A Honvédelmi Bizottmány elnöki hivatala 1849-ig. Debreceni Szemle 1928. 169–173. (Ebben Gelich Richárd szerepe mellett főleg Kossuth rendkívüli munkabráását mutatja be.)
 uő: Debrecen 1848–1849-ben. Debrecen 1929.

92 *Szabó I.*: id. ismertetés (Századok, 1931) 296–299.

93 *Altmann J. Gy.*: i. m. 58.

94 *Szekfű Gyula*: Magyar történet. VII. Bp. é. n. 433.

di, bonyolult összefüggésekben próbálta ábrázolni Görgey működését pozitív módon, főleg Gyalóky, Pethő és Julier írásaira hivatkozva úgy tárgyalta, ahogy az az új eredményeknek, saját történetírói felfogásának megfelelt, és egyben annak a várakozásnak és érdeklődésnek is, amelyre a kor olvasó társadalmában e jelentős szellemi alkotás számíthatott.⁹⁵ Szekfű új összefoglalása, amely minden korábbitól lényegesen különbözött, Görgeyben katonai géniuszt látott, akinek praktikus gondolkodásában, a nagy szavak iránti ellenszenvében — jellemző módon — Széchenyi szellemének jelentkezését próbálta felfedezni. Szabadságharcunk, benne a honvédsereg születése, küzdelme, oly hirtelen felemelkedő jelenség történetünkben, mint Petőfi költészete irodalmunkban. 1848 őszén — írja Szekfű — „a forradalom dicstelenül leáldozott volna, ha Kossuth energiája ki nem dobbant tízezrenként új és új felkelőket a magyar földből, s ha nem jelenik meg az a katonai géniusz, aki a kaszás nemzetőrből, az önkéntes nemes úrból és jurátusból, fegyelmet nem tűrő értelmiségiből valódi hadsereget alkot”. Ez az ifjú Görgey. „Kossuth csak benne bízik Schwechat előtt és után, s tudja róla, hogy sohasem lesz a nemzeti ügy árulója. De a forradalom legifjabb tábornoka acélkék szemével kutatóan és illúziók nélkül néz a körülte forrongó világba, s Kossuth lelkesedését, mely szerint a szent ügy és a szabadság mindenre képessé tesz újoncsereget is, kritikái megjegyzésekkel lohasztja le, miközben a sereg újjászervezését „nagy szigorral és szakértelemmel” hajtja végre. Közte és Kossuth közt az első összeütközések az átszervezéssel kapcsolatban akkor jelentkeztek, amikor „Görgeyről hamarosan kiderült, hogy egyrészt semmi érzéke nincs azon retorika iránt, mely nagy eszmék emlegetésével a kis praktikus követelményeket elmellőzte, másrészt pedig, hogy ő maga kérlelhetetlen világossággal tudta a helyzetek árnyait, a bajokat és hiányokat körvonalaizni. Míg Kossuthot a legrosszabb kilátások közt is képessé tette optimizmusa, hogy egy-egy szabadságeszme hangoztatásával újból fellelkesüljön, Görgey képtelen volt a rosszat egy pillanatra is szem elől tévesztetni; azon kevés magyarok közé tartozott, kik mintegy Széchenyi tanítványaként nevének nevezték a dolgokat, kiknek józanságát és felelősségérzetét semmi lelkesedés el nem vehette, s akik a hazáért magukat igen, de sem a hazát, sem a népet nem kockáztatták soha. Széchenyi praktikus megoldásokat kereső, logikus szelleme, maró iróniája, a szalmatűz iránti ellenszenvé most egyszerű barna honvédtiszti egyenruhában jelentkezik, s amíg a hadi dolgokra korlátozódik, addig nagy sikerrel.”

Remek történelmi képsorok, eleven színekkel, sok találó vonással, de nem kevés iróniával is, amelyből persze főleg Kossuth részesül, amint „egy-egy szabadságeszme” újra meg újra fellelkesíti. A „kész” Görgey, aki máris józan és pesszimista, kissé elfedi az ifjú kezdőt, akinek a tapasztalatszerzés keserves iskoláját kell még kijárnia, annak kirobbanó tettvágát, elszántságát, amellyel felkötöztetett (Szekfűnél, valamiért, agyonlővetett) egy arisztokratát, és — főleg — lelkes, odaadó bizalmát Kossuth iránt. Szekfű Görgeyje persze nem a Steier-féle forradalmár, hanem, a mérséklet embere, aki már novemberben sem mulasztja el az alkalmat „annak kiemelésére” (a Csányival együtt kiadott nyilatkozatban), hogy „a törvényes királytól szentesített áprilisi alkotmány érvényéért küzd, távol minden forradalmi kilengéstől”. Jött azután a válságos pillanat, amikor január elején, a

95 Az idézett helyek az újabb 6. kiadásban, Bp. 1936.: 421–422, 424–425, 428, 431–432, 435–438, 452.

Pesten át visszavonuló seregben kitört „a tisztikar elégedetlensége”. A volt császári tisztek, „akik eddig még tisztességgel harcoltak, látva most, hogy Windisch-Grätz csakugyan az uralkodó akaratát képviseli, egymásután tagadták meg a szolgálatot. A Vilmos-huszárok összes tisztjei, négy alantas kivételével, éppen Görgey szállása, az Angol királynő-szálló előtt próbálták az ezredet ellene fölláztatni. Emiatt, „a tisztikar egységének megtartására” adta ki Görgey Vácott emlékezetes proklamációját. Ezzel „nem tagadta ugyan meg egyenesen” a Honvédelmi Bizottmánynak az engedelmességet, „de oly politikai irányban kötötte le magát, melytől Kossuth mindinkább eltávozendó volt”. A váci nyilatkozat elérte célját, a tisztikart illetően, Görgey viszont „a 48-as alkotmány védelmében újra felemelte a Batthyánytól elejtett zászlót, s ezzel együtt a Batthyány–Kossuth ellentét mint Kossuth–Görgey gyűlölséggé fokozódott”. Szekfű tehát azt érezteti, hogy a váci nyilatkozat Görgey saját politikai véleményének is kifejezője volt, és a továbbiakban sem az ennek ellentmondani látszó jelekről, sem Kossuth és Görgey viszonyának újabb javulásáról, utóbb, nem beszél. Hangsúlyozza viszont, hogy Görgey „felvidéki hadjárata az ő személyes műve” volt. „Ott van mindenütt, fegyelmez, táblabírói és jurátusos rezonálást szigorúan büntet, résztvesz serege minden fáradsalmában, s minden katonája így látja, hogy egy fejjel nagyobb mindenkinél. Sereg és vezér összeforrnak egymással.” Jött viszont Dembiński szerencsétlen kinevezése, miután Görgey váci kiáltványa „és pesszimista szarkazmusa” már „eltaszította magától Kossuth szívéét”. Dembiński hibát hibára halmozta, „kezdettől fogva szinte érthetetlen parancsokat adott ki, a helyzeteket mindegyre összezavarta, s rideg elzárkózottságában alvezéreit arra akarta rászoktatni, hogy azok vakon hajtsanak végre ismeretlen haditerv szolgálatában parancsokat, melyek első pillanatban hibásaknak bizonyultak”. Szó esik ezután a tiszafüredi fordulatról, Dembiński leváltásáról, utána a tavaszi hadjárat győzelmeiről és a trónvesztés kimondásáról, a politikáról Debrecenben. Csak hát „az ország sorsa már nem azon fordult meg, mit csinál a debreceni parlament, s milyen külországokkal akar Kossuth, legyőzhetetlen optimizmussal, szövetséget kötni. A magyar dicsőség még egyszer fölillant Budavára visszafoglalásánál, amire Görgey, eredeti tervével, az osztrákok további üldözésével szemben egyrészt a hadianyag hiánya miatt, másrészt a közvélemény nyomására s Kossuth kívánságára határozta el magát.” Görgeyt „kellemetlenül lepte meg a Függetlenségi Nyilatkozat, de elégedetlenkedve is elfogadta azt, és nem keresett érintkezést a debreceni békepárttal, amely, titokban, benne remélte a diktátort, aki szétrobbantsa a republikánusok új alkotását”. Szekfű helyesen hangsúlyozta, hogy az orosz intervenció nem a függetlenség kimondásának, hanem az osztrák vereségnek, a tavaszi magyar győzelmeknek, illetve annak következménye volt, hogy a két dinasztia közt már korábban szoros kapcsolat jött létre, és a cár megígérte, hogy a Habasburg-házat mindig támogatni fogja. A lengyelek magyarországi szerepéről szóló — túlzott — hírek növelték ugyan a cári udvar hajlamát a beavatkozásra, de nem vittek döntő szerepet az elhatározásban. 1849 május végére a magyar szabadságharc ügye — írja Szekfű — már teljesen reménytelenné vált, a forradalmi mozgalmakat Európában mindenütt leverték. Ezen a Komárom vagy Szeged dilemmája, a nyári levonulás lényegében véve már nem változtatható, főleg nem a főerők temesvári katasztrófa után, amikor kiderült, hogy Görgey „hiába jött le Komáromból, nem volt

sereg, mellyel egyesüljön”. A reménytelen helyzetből Görgey legfeljebb huszárjával törhetett volna ki és menekülhetett volna egy darabig. „Az oroszok barátságos viselkedéséből ő is, a kormány is azt képzelte, hogy lehet beszélni velük. Kossuth és Görgey külön-külön jutottak arra a végső expediensre, hogy a cárnak felajánlják a magyar koronát orosz secundogarnitura számára.” Mindebből azonban semmi nem lett. Jött az utolsó jelenet, Világoson, amikor az utolsó szemle és az utolsó éljen után Görgey vasidegei is felmondták a szolgálatot, és sírva ráborult lova nyakára.

Mindehhez Szekfű a további elbeszélés során még hozzátette, hogy „a kétségbeesés e hangulatából nem az vezette ki a nemzetet, hogy Kossuth az áruló Görgeyben bűnbakot mutatott neki, akire ráhelyezve önvádjait, megint felemelkedett, hanem az az érckemény nyugalom, mellyel Deák nézte a Bach-korszak örjögéseit”.⁹⁶

Az első kiadás megjelenése után Szekfű 1935 őszén levelet kapott id. Máriássy Bélától, aki „szigorúan bizalmas” anyagként részleteket küldött meg neki Máriássy János kéziratok emlékezéseiből. Ezek végeredményben igen negatívan — tehát Szekfű felfogásától erősen eltérő módon — ítélték meg Görgey működését. Szekfű a kéziratrészeket Gyalóky Jenő ezredesnek továbbította, mintegy szakértői véleményezésre, aki azonban azokkal nemigen tudott és akart mit kezdeni, ami nem is meglepő, ha a visszaemlékezések belső ellentmondásaira, tartalmi zavaraira és kiegyensúlyozatlan állításaira gondolunk. Kitérő mondatban reagált a küldeményre, főleg azt hangsúlyozva, hogy ő a szélsőséges nézeteknek nem híve sem egyik, sem másik oldalon. Szekfű a kéziratot, Gyalóky véleménye kíséretében, azzal a megjegyzéssel juttatta vissza Máriássyhoz, hogy annak állításai a Görgey-kérdéssel csak általánosságban foglalkoznak. Majd hozzátette: „Egyébként remélem, hogy egy-két hónap múlva szerencsém lesz megküldeni Méltóságod számára egyik tanítványomnak munkáját, aki doktori disszertációja céljára a Görgeyre vonatkozó teljes irodalmat feldolgozta 1848-tól a mai napig és egyúttal a közvéleményben szereplő vádpontokat is próbálja tisztázni.”⁹⁷ A *Magyar Történet* V. kötetének következő évi, új kiadásának szövegében pedig már jelezte e munka megjelenését, e sorok írójának tollából, aki — szerinte — „a Görgey-kérdésre vonatkozó teljes irodalmat felkutatta, kritikailag megrostálta” és az árulási vádat „levéltári adatokból is teljesen tisztázta”.⁹⁸

Az árulási vád alaptalanságát persze — nézetem szerint — már az előző kutatások is kimutatták. Így azután — bár ezeket e szempontból is igyekeztem lelkiismeretesen, ellenőrző szemmel megvizsgálni — munkám fő feladatának a tanulságok összefoglalásán kívül nem ezt, nem is a szabadságharc általános vagy katonai történetének előadását tekintetem, hanem azt, hogy bemutassam: a vele kapcsolatos viták tükrében mint figyelhető meg a magyar történeti és politikai gondolkodás alakulása és — részben — nemzetközi visszhangja a 19. század közepe óta. „A Görgey-kérdés tárgyalásának — írtam a könyv 1935. december 31-én kelt előszavában — ma már tulajdonképpen nem az a célja, hogy döntsön az áruló-nem

96 Főleg Szekfű nyomán ad 1848/49-ről népszerű összefoglalást: *Asztalos Miklós — Pethő Sándor. A magyar nemzet története ósidóktól napjainkig*. Bp. 1933. Ism. *Mérey Ferenc: Századok* 1933. 336–338.

97 Gyalóky Jenő Szekfű Gyulához, 1935. nov. 30.; Szekfű Gyula id. Máriássy Bélához, 1935. dec. 16. OSzKK, *Analecta* 10.928.

98 *Szekfű Gy.: Magyar történet* i. m. V. 632.

áruló ítéletei közt. A vád megdőlt s a közvélemény is elhagyja a felfogást: a vádlott, ha fel is mentik, vádlott volt s magán viseli a bélyeget. A Görgey-kérdés maga is történeti produktum, mely a maga kiterjedt irodalmával, vádaskodásával, közéleti tüneteivel, vizsgálat tárgyát képezheti ... Benne a közvélemény alakulásának sokszor tükörképe figyelhető meg, mint a szabadságharc, központjában a Görgey-vitával, állandó aktualitás maradt.” Tehát „az út, melyet Görgey alakja a közvéleményben, irodalomban megtett, a sors, mely osztályrészül jutott, képek és nézetek egymásutánja: *a fortune politique et intellectuelle* az, amit végigkísérni szeretnénk”. 1848/49 vizsgálatában inkább csak „a későbbi vélemények kezdeteit próbáljuk felfedezni. Azokat a vonásokat, melyekből 49 után az egész kérdés ki-
nőtt” és újabb kori történetünk „egyik legvitatottabb problémája lett”.

Kiindulásul fel kellett mérnünk az 1848/49 nagy történelmi fordulójával kapcsolatos kutatások alakulását, helyzetét. Úgy láttuk — ismét az előszót idézve —, hogy „a magyar szabadságharc: hirtelen fellendülő, tragikusan megtört ív, sorsa átmenet nélküli, nagy kontraszt fény és árnyék között, mely félévszázadig szinte elvakította az embereket... A kor egészének kérdése elhomályosult a szabadságharcé mögött. Ennek pedig, a megrázó élmény hatása alatt, a felelősség került központjába.” Két egyéniség fordult egymással szembe: Kossuth és Görgey. „Bennük az utókor mintegy az erők perszoniifikációit látta, ellentétükben a gonosz és jó mitológikus ízü küzdelmét. A szembeszálló felek két ember személyes működésére vezették vissza egy kor, egy nemzet útját és minden történeti tényező szerepét. Röviden ez a Görgey-probléma, mely hosszú évtizedeken át a 48-as kor emlékének központjaként meddővé tette a kutatást, a közvélemény érzőpontjaiban égve visszariasztotta a kutatót.” „Az eredetileg történt dolgokat elfedte a tendenciózusan alakult vélemények sok egymásra épült rétege. Hirdették a múlt dicsőségét, 48 története bearanyozva fénylett, de míg a lankadatlan egymással ellenkezők ugyanazt homlokegyenesen másként adták elő, megjelent a kételkedő érzés: volt-e igazi érték és őszinte igazság a bizonytalanság e tömege mögött. A vitákból kiábrándult Salamon Ferenc írta: Szomorú az, hogy egész forradalmunkban, melyet oly nyíltszerűnek, merésznek képzelünk, majd semmit sem lehet fölmutatni, minek fő hibája ne az eltitkolás és félszesség volna.”

„A valóságban 48 nagy nemzeti érték, melyet szinte újra fel kellett fedoznünk, kibontva a maga teljességében, igazi erőiben ábrázolva látszattények helyett.”

A munkát, ha szabad felidézni személyes emlékeket, 1933 tavaszán kezdtem el. Egyetemi alapvizsgám letétele után Szekfű megkérdezte, miről szeretnék szakdolgozatot, doktori értekezést írni. Valami olyasmiről — feleltem —, hogy milyen volt Magyarország nemzetközi megítélése például a reformkori külföldi látogatók, útleírások, illetve 1848/49 visszhangja nyomán.⁹⁹ Szekfű ezután felhívta a figyelmemet arra, hogy az utóbbi kérdést, kissé más szempontból, úgy is megközelíthetem, ha egy másik, olyan témát választok, amelyen ő maga is sokat gondolkodott. Ez volt a Görgey-kérdés. Némi gondolkodási idő után elfogadtam ezt a javaslatot és nekifogtam az anyaggyűjtésnek. E hosszú folyamatról három maradandó benyomást őrzök a mai napig. Az első a meglepődés volt az idevágó adatoknak a vártnál is jóval nagyobb tömege miatt és egyben annak felismerése,

⁹⁹ E téma megkezdett adatgyűjtése alapján készült az alábbi tanulmány: *Kosáry Domokos: A „Fiatall Magyarországnak” nyugati szemmel. Magyarágstudomány 1936. 115–125.*

hogy a szinte véget nem érő sajtóközlemények, levelezések, irodalmi utalások jellemző, reprezentatív példáinak kiemelésével lehet leginkább megrajzolni a közvélemény alakulásának fő vonalait. A másikat akkor szereztem, amikor Kossuth emigrációsirat-gyűjteményének sok ezer, világoskék palliumba burkolt darabját néztem át az Országos Levéltár egyik külön munkaszobájában, hogy egyszerre több anyagot kaphassak, mint az a kutatóteremben szabály szerint szokás. Megragadott e kivételes tehetség fáradhatatlan munkabírása, fantáziája, kifejezőereje, nemzetközi kapcsolatrendszer, de másrészt az is, hogy a nemzetközi erőviszonyok mily szűkmarkúan szabták meg a magyar politika valódi mozgásterét, és hogy a politikai emigrációt, mindenkor, szinte elkerülhetetlenül milyen belső feszültségek és viszályok fenyegethetik. Végül a harmadik benyomás Bécset őrzi, 1935 nyarán, a Collegium Hungaricum azóta elkötyavetyélt, remek palotáját, és azóta szétszórt, kitűnő könyvtárát, a különböző levéltárakat, így a Hadilevéltár régi épületét a Neustiftgässen, ahonnan azóta elköltözött, ahol a betűrendes mutatóban, az osztrák kiejtést követve, együtt szerepelt a B. és P., meg a D. és T. betű és ahol az ingerült lelkű, öreg Perczel jellemző, kusza emlékiratai is kezembe kerültek, utóbb feldolgozandó témaként.¹⁰⁰ S talán még inkább a beszélgetéseket, a Görgey-kérdésről is, együtt, kávéházban, késő délutánokon, a barna arcú, sötét szemű Steier Lajossal, aki akkoriban írta a szlovák-kérdés 1848/49-i történetét¹⁰¹ és aki lehetőleg mindenkiről keserűen nyilatkozott, meg az orvosból lett történetkutató Thim Józseffel, aki meg a szerb-kérdés alakulását dolgozta fel.¹⁰² S végül, de korántsem utolsósorban az idős Angyal Dáviddal (1859–1944), aki akkoriban még a bécsi Magyar Történelmi Intézet igazgatója volt, számos jeles történelmi mű és tanulmány kitűnő tollú szerzője is, aki Thaly Kálmán nacionalista romantikájával már annak idején élesen szembefordult, és akinek dolgozószobájában, könyvei között, valahol a *Budapesti Szemle* és az 1880-as évek hatvanhetes világa folytatódott. De ő maga, érdeklődésében, továbbra is élő és nyitott maradt, és szakmailag is többet képviselt, semmint a későbbi emlékezéseiből kitűnnék, amelyeket élete végén, elnehezülten írt, mielőtt halála, 1944 elején, megmentette őt a további borzalmaktól.¹⁰³ E feljegyzéseiben meg is említi, hogy elmondta nekem: azt a népszerű Görgey-ellenes darabot, amelyben a koldussá vált honvéd visszadobja a „hazaáruló” által adott aranyat, és amelyet ő még gyermekkorában látott, az az Egervári (Potemkin) Ödön írta, aki „hányatott élete végén, mint díjnok dolgozott az Egyetemi Könyvtárban”, vele egy asztalnál.¹⁰⁴ Munkámból, miután megjelent, természetesen dedikált példányt küldtem neki. Válaszlevelét, emléke iránti tiszteletből, szó szerint szeretném itt közölni:

100 Ld. alább a 120. sz. jegyzetet.

101 Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés története 1848–49-ben. I–II. Bp. 1937.

102 Thim József: A magyarországi 1848/49-iki szerb fölkelés története. I–III. Bp. 1930–1940.

103 Angyal Dávid értékelésére: Kosáry D.: A magyar történetírás i m.

104 Angyal Dávid: Emlékezések. Péter László bevezető tanulmányával s. a. r. Czigány Lóránt. London, 1971. 41. Az adatot, a forrásra hivatkozva, fel is használtam munkámban (267. l.).

Kedves Dr. Úr!

Bizonyára Dr. már, és summa cum laude. De ha még nem az, okvetlenül lesz. Mert már is doctus. Nagyon köszönöm nagybecsű tanulmányát megtisztelő inscriptiójával. Olvastam végig, a míg szemem égni nem kezdett. Rendkívül tanulságos s szép munka. Szívemből gratulálok. Ha lesz második kiadása — lennie kell, — majd közlök egy vagy két jegyzetet. Az a Budapesti Szemlebeli cikk, mely Kossuth Iratairól szól, M. H. néven Salamon Ferenc munkája.

Hogy miért M. H?

Az igen mulatságos, majd ha lesz szerencsém, elbeszélem.

Az ön olvasottsága bámulatos. Még egyszer gratulálok. Nem mindenki hivatkozhatik ilyen első munkára.

Meleg üdvözlettel

Készséges híve

Angyal Dávid

Bécs 1936. július 16.

Kezdő, fiatal kutató voltam. Könyvem megjelenésekor még huszonharmadik évemet sem töltöttem be — s az Egyetemi Nyomda szerződését, mivel még nem számítottam nagykorúnak, helyettem édesapámnak kellett aláírnia. De azt a tanulságot a téma vizsgálatából már határozottan levontam, hogy a Görgey-kérdés és vele a történeti tudat torzulásait elsősorban az idézte elő mindenkor, hogy politikai viták és tendenciák függvénye lett. Ezért a legelső teendőnek azt tartottam, hogy a kérdést minden politikai befolyás nélkül, történetileg lehessen megközelíteni. „A vizsgálatot kizárólag történeti módszernek kell alávetni” — írtam, utalva arra, hogy „szabadságharcunk komoly megtekintése mindaddig nem vált lehetővé, amíg a napi politikával való érintkezés helyett át nem jutott a kutatás területére”.¹⁰⁵ Azokat a kérdéseket persze, amelyekre a történész a maga eszközeivel válaszolni próbál, rendszerint a jelen teszi fel neki. A baj azonban ott jön, ha a válaszokat is a jelen, a politika kívánja neki előírni. A szabadságharcnak azt az új megközelítését tartottam — és tartom — helyesnek, amely „elveti a jó és rossz poláris ábrázolását”, amelynek „célja nem idealizálás és nem a tévedések és hibák óvatos kerülgetése”. „Valótlannak tudja a hős és áruló mesejátékát, de nem is festi Görgeyt csalhatatlan prófétának, mint Kossuth-ellenes védői. Egy acélkék szemű, fiatal katona áll előtte, aki nagy kibontatlan erőt akarja érvényesíteni”.

¹⁰⁵ *Kosáry Domokos: A Görgey-kérdés és története. Bp. 1936. 313.*

A könyv végén idéztem Hardy Kálmánt, aki pár évvel korábban úgy foglalt állást, hogy míg „valamikor a politizáló ifjúság erényei közé tartozott a le az árulóval kiáltás, mai dolgozó fiatalságunk, magasabb ethikai szempontoknak engedve, nyugodtan hódolhat Görgey emlékének és önmagát becsüli meg, ha Széchenyi mellett ezt a nagy katonát is ideáljai közé sorolja”.¹⁰⁶ Ehhez azonban mindjárt hozzáfűztem, hogy „magát a kutatást ez a szempont sem befolyásolhatja, mert igazi célja a valóság megismerése s nem a kultusz ápolása, ha őszintén érzi és szigorúan veszi elfogulatlanságát”. De célja, hogy évtizedek rágalmai után igazi alakjában újra bemutassa nemzetének a szabadságharc nagy vezéri egyéniségét, a harmincéves tábornokot, aki harmincéves korában már Európa bukott hőse volt.”

„A történeti látás — folytattam — független attól is (amit szintén felvetnek), hogy ma, a nemzeti tűrés korszakában mintaként állhat előttünk Görgey törhetetlen, sorssal szembenező alakja... A kutatás nem azért utasítja el a vádat, mert erre a példára szükség van, míg annakidején, mint tévesen hitték, bűnbakra volt szüksége a nemzet önbizalmának. Hanem azért, mert eredményei és meggyőződése így kívánják.”

Végül hadd álljanak itt a könyv befejező sorai: „Éppúgy megszabadult a kutatás attól, hogy politikai tanulságokat keressen a szabadságharc történetében, fűrkészve az aktuális analógiákat. De egy tanulságot — nem politikait — joga van levonni ma is a történetírásnak, önmagára nézve. Nem is annyira 48, mint a 48-as kérdés történetéből fakadó tanulság ez: ha a történelem nincs kapcsolatban a nemzeti élettel és az értelmiség történetpolitikai iskolázottság nélkül ki van szolgáltatva felelőtlen nézeteknek, hosszú időnek kell eltelnie, míg a kutatás elrendezheti a kérdések összebonyolódott szálait”.¹⁰⁷

A könyvnek akkoriban, több mint fél évszázaddal ezelőtt, elég széles és kedvező visszhangja volt.¹⁰⁸ Kisebb-nagyobb hiányosságait, amelyek ma mindjárt szemembe tűnnek, nemigen tette szóvá senki. Julier Ferenc személyesen közölte, nyaralás közben, Bükkszentkereszten, elismerő véleményét. Markó Árpád, aki akkoriban a Hadilevéltár osztályvezetője és már a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt, levélben tette ugyanezt. „Azt hiszem — tette hozzá —, el lehetsz rá készülve, hogy a Kossuth-kultusz mai hívei megneheztelnek a viddini levéllel és Kossuth műltszemléletével foglalkozó megállapításaidért, de ez ne bántson. Széleskörű és alapos forráskutatásokra támaszkodva állításaidat olyan meggyőzően tudod igazolni, hogy minden tárgyilagosan gondolkodó ember elfogadhatja azt a képet, amelyet Görgeyről ilyen plasztikusan és az igazságnak megfelelően rajzoltál”.¹⁰⁹ Markó, akinek egyébként ez az aggodalma nem vált valóra, hasonlóan pozitív hangvételű ismertetést közölt a könyvről a *Hadttörténelmi Közlemények* ha-

106 *Hardy Kálmán*: A Görgey-kérdés mai állása. *Magyar Szemle* 1930. 128.

107 *Kosáry D.*: A Görgey-kérdés i m. 321.

108 Recenziók, az alább külön idézettekén kívül: 8 Órai Újság 1936. júl. 21. (m. L): A Görgey-kérdés és története. *Függetlenség* 1936. júl. 26 („gazdag, páratlanul gondos munka”). (L.): A Görgey-kérdés és története. *Szepesi Híradó* 1936. aug. 29. *Papp Zoltán*: A Görgey-kérdés és története. *Magyarország* 1936. okt. 31. („a fiatal historikus-nemzedék egyik legszámottevőbb erőfeszítése”). [*Mérei Gyula*]: Tanulmányok a szabadságharc történeti köréből. *Országút* 1936. 10. sz. 10. („óriási apparátussal készült, ... nagy történetírói érzékkel és stilisztikai készséggel megírt mű”). *Lengyel Tamás*: Válasz 1937. 124–126, *Elekes Lajos*: *Protestáns Szemle* 1937. 546–547, *Jánossy Gyula*: *Katolikus Szemle* 1937. 601.

109 Markó Árpád e sorok frójához, 1936. szept. 17.

sábjain.¹¹⁰ Kumlik Emil volt pozsonyi tanár, a *Pester Lloyd* munkatársa, a könyvnek adatgazdagsága mellett azt a jellemzőjét emelte ki, hogy minden romantikus és pártpolitikai megközelítést elutasít. A szerző — írta — elsősorban „a kérdés depolitizálását” tartja fontosnak. Minden más próbálkozást, szóljon az Görgey mellett vagy ellene, egyaránt helytelenít. „Legmodernebb fajta történészként nemcsak a romantikát igyekeznek lehetőleg kikerülni, hanem minden olyan párt-álláspontot is, amely a napipolitikával bárhogy összefügg.” Amihez azért — némi szelíd kétkedéssel — hozzáteszi, hogy benyomása szerint az ilyenféle „kritikai tárgyilagosság mindig csak jámbor szándék, vagy mondjuk: eszmény marad, amelynek megvalósítása a szellemi élet kikerülhetetlen viszonylagosságainak körébe tartozik”.¹¹¹ S a többé-kevésbé pozitív megnyilatkozások skálája a konzervatív *Budapesti Szemlé*től, ahol a jeles történész Török Pál fejtette ki véleményét,¹¹² egészen addig elért, hogy a *Szocializmus* hasábjain Mónus Illés szögezte le: „Görgey Artúr zseniális hadvezére volt a magyar forradalomnak”, és róla és a vele kapcsolatos vitákról e könyv „teljes tájékoztatást” nyújt.¹¹³ A polgári radikális *Századunk*-ban pedig Görög Imre már előzőleg szót emelt a Görgey-vádak ellen. Érdemi ellenvéleménnyel mindössze két ember jelentkezett. Az egyik — érthető módon — az elapadó régi nacionalista romantika oldaláról. Ennek utolsó mohikánja, Kacziány Géza, akinek 1915-ben közzétett, kezdetleges Görgey-ellenes könyvét élesen megbíráltam, most az árusulás vádját egy újabb kiadványban ismételte el, amelyet, bajtársként, az új nemzeti hadsereg tisztikarának ajánlott, és amelynek már címe is (*Görgeyről második könyvem*) többé-kevésbé nyelvi botlásnak volt tekintendő.¹¹⁴ E könyv vagy inkább füzet több külön kis fejezetből áll. Az első Vörösmarty egykori Görgey-versét ismerteti, de közben Adyt is megtámadja, a második a viddini levélről, majd további témák után az utolsó Görgey klagenfurti vallomásáról, Sebess nyomán. A kézirat és kefelevonat tanúsága szerint¹¹⁵ Kacziány az első fogalmazványból jobbnak látta még egy sor élesebb Görgey-ellenes megjegyzést és kirohanást kihagyni. És megnevezés nélkül, csak általánosságban kelt ki egy újabban megjelent könyv — az én könyvem — ellen, amelyet a sajtó jól fogadott, de amelynek megállapításai — szerinte — csak „ifjonti neveletlenségek olyan komoly férfiak ellen, kik a fiatal ember nagyapjai lehetnének”.¹¹⁶ Mivel e kiadvány mondhatni feltűnés nélkül látott napvilágot és hosszú külföldi útjaim miatt pusztá megjelenéséről is csak jóval később értesültem, nem láttam értelmét annak, hogy a nyilvánosság előtt válaszolva utólag hívjam fel rá a figyelmet. Így az ő sajátos szakmai érvére csak levélben reagáltam, azzal, hogy a szóban forgó személyek szellemi produktumainak ismeretében minden ilyen feltételezett rokonság közte és köztem teljesen valószínűtlennek tűnik.

A másik észrevétel viszont éppen ellenkezőleg, a buzgó Görgey-hívek oldaláról érkezett. Az a derék és igen felkészült makói tanár, Altmann J. Gyula, aki Se-

110 Hadtörténelmi Közlemények 1937. 282–283.

111 *Emil Kumlik*: Die Görgey-Frage und ihre Geschichte. *Pester Lloyd* 1936. júl. 25.

112 *Török Pál*: A Görgey-kérdés mai mérlege. *Budapesti Szemle* 1937 (244). 116–122.

113 *[Mónus Illés]*: A Görgey-kérdés. *Szocializmus* 1936. okt. 601. sz. *Görög Imre*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc és a cári intervenció. *Századunk* 1935. dec. 399–405.

114 *Kacziány Géza*: Görgeiről második könyvem. Bp. é. n. [Az előszó kelte: 1936. okt. 6.]

115 OSzKK Fond 57/56.

116 *Kacziány G.*: *Görgeyről* i m. 47.

bess fent idézett munkájáról a legalaposabb bírálatot fogalmazta meg, most külön, az Egyetemi Nyomdánál megjelentetett füzetben foglalkozott munkámmal is.¹¹⁷ Ebben nagy elismeréssel állapítja meg, hogy a Görgey-kérdés történetét ennél gazdagabb anyaggyűjtés alapján, „ennél pontosabban, világosabban, szakszerűbben” talán nem is lehetett volna megírni. Kifogásolja azonban, hogy magát a Görgey-kérdést, amely — a címben szereplő „és” kötőszó szerint — kutatásának szintén tárgya volt, a szerző mégsem oldotta meg, mivel Kossuthot jóval több megértéssel, együttérzéssel kezeli, mint Görgeyt. Szerinte ugyanis „az egész munkán mintegy vörös fonálként az a tendencia húzódik végig, hogy egyrészt Kossuth Lajosnak a szabadságharc folyamán elkövetett némely hibáját, de kiváltképpen Görgei Arturral szemben való eljárását mentesse, másrészt, hogy Görgei Arturnak, amennyire lehet, igazságot szolgáltatson ugyan, azonban mindenesetre oly módon, hogy Kossuth Lajos neve, egyébként méltán megérdemelt dicsősége és nimbusza mégis tisztán, árnyék nélkül kerüljön ki ebből”. Altmann e sorok írójának szemére hányja, hogy Görgey „személye és tettei iránt” láthatólag nem tud „még csekélyebb mértékben sem lelkesedni”, hanem az adatokat „a gondos történetíró szorgalmával, pontos, lelkiismeretes kritikával megvizsgálja, latolgatja, és nyugodt, szinte hűvös pragmatikussággal tárja eléink saját megállapításait és ítéleteit”, továbbá Pethő Sándor és mások felfogásától eltérően is a „nyugodt, higgadt, pragmatikus, szinte kissé fagyos történeti szemlélet körén belül marad”, amely nem alkalmas „melegebb, lelkesültebb érzelmek felkeltésére” az olvasóban, sőt inkább „kiábrándulást” tud előidézni. Altmann külön szóvá teszi, hogy szerintem a történetírásnak igazi útja nem a „kultusz ápolása”, és leszögezi, hogy a Görgey-kérdés megnyugtató megoldására a „lelkesülni és lelkesíteni tudó szeretet” látszik alkalmasabbnak.

Azt, hogy a kritika két egymással élesen szemben álló, ellentétes oldalról érkezett, bizonyos fokig megnyugtatónak találtam. Azt is, hogy a Görgey-kérdésben egy időre, legalábbis a következő nagy záróvonalig a második világháború után, kiegyensúlyozottabb nézetek kezdtek érvényesülni. Azt hiszem azonban, hogy egy fiatal szerző, jóval később, a politika sugallta vádaskodások egy újabb, más fejezete után, realisabban mérte fel egykori könyvem jellegét, amikor azt írta róla, hogy „nagy anyagismerettel, szigorú objektivitással, de minduntalan megcsillanó rokonszenvvel” ábrázolta „Görgey szerepét, az árulási vád keletkezését és történetét”.¹¹⁸ Szerinte egyébként „ez a könyv volt hosszú ideig az utolsó józan hang a Görgey-kérdés megítélésében. Az 1945-ig eltelt időszakban a tárgyról újat mondani tudó munka nem jelent meg; a különböző politika- és hadtörténeti összefoglalások az eddigi megállapításokat ismételtették — változó színvonalon.”

E hátralévő évek alatt e sorok írója, Szekfű felkérésére, a *Magyar Szemle* számára saját könyvéről írt önismertetést, amelyben felhívta a figyelmet arra, hogy még mindig akadnak, akik ragaszkodnak az árulás legendájához,¹¹⁹ tanulmányt írt

117 Megoldódott-e a Görgei-probléma? (Kapcsolatban Kosáry Domokos művével.) Írta *Dalmádi [Altmann J. Gyula]*. Bp. 1942.

118 *Hermann R.*: Görgei váci manifestuma i m. 881–882.

119 *Kosáry Domokos*: A Görgey-kérdés. Beszámoló egy könyvről. *Magyar Szemle* 1936. 11. sz. 277–280.

Perczel emlékiratairól és egyben Görgeyhez fűződő viszonyáról¹²⁰ és még 1936-ban elkészített a Kincsestár-sorozat számára egy rövid Görgey-életrajzot, amely 1939-ben látott napvilágot,¹²¹ és amely ugyancsak kedvező visszhangot kapott.¹²² Görgey általában pozitívvá forduló megítélését jelezte Passuth László irodalmi szintű esszéje, angolul, igen elismerő felfogásban,¹²³ hogy a további drámaírási kísérleteket ne is részletezzük.¹²⁴ Kisebb közlemények láttak napvilágot Görgey főhadnagyi időszakáról,¹²⁵ a *Marczius* hasábjain 1848 tavaszán megjelent cikkéről,¹²⁶ továbbá újabb emlékezések az idős tábornokról.¹²⁷

A nemcsak, illetve nem közvetlenül Görgeyvel foglalkozó, de az ő szerepének megértéséhez is fontos, egykorú irodalomból kiemelkedő jelentőséggel bírt egykori évfolyamtársam, Lengyel Tamás kitűnő értekezése, amely Klapka különböző emlékirat-változatait vette kritikai vizsgálat alá.¹²⁸ A növekvő érdeklődést jelezte, hogy a *Magyar Katonai Szemle* szükségesnek látta jegyzéket közölni azokról a szabadságharcra vonatkozó munkákról, amelyek a Honvéd Központi Könyvtárban, illetve a Hadilevéltár Kézikönyvtárában voltak találhatóak.¹²⁹ Adatok láttak napvilágot a 7. honvédszázalaj történetéről.¹³⁰ A sikeres ozorai akciót Bodnár István dolgozta fel, Görgey és Perczel szerepe mellett külön kiemelve a tolnaiak élén álló Csapó Vilmos őrnagyét, helyi, családi levéltári adatok alapján.¹³¹ Külön, szakmai tanulmány elemezte, egy nyugalmazott tábornok tollából, a vezérkar — vagy mint akkoriban nevezték: tábornok — és benne a sokat emlegetett Bayer József szerepét, akiről „Görgey számtalan ellensége” utóbb szerette azt állítani, hogy a sikerek pusztán neki voltak köszönhetőek. A valóságban Bayer tehetséges volt ugyan, de a hadműveletek irányítása Görgey kezében maradt.¹³² Újabb adatok vál-

120 *Kosáry Domokos*: Perczel Mór feljegyzései. Századok 1937. 304–322.

121 *Kosáry Domokos*: Görgey. Bp. 1939. *Markó Árpád* szerint „azok közé a könyvek közé tartozik, amelyeket a figyelmes olvasó legszívesebben le sem tenne kezéből, amíg be nem fejezi”.

122 Hadtörténelmi Közlemények 1946. 268–271.

123 *Ladislav Passuth*: Was Görgey a traitor? The New Hungarian Quarterly 1938. 118–129.

124 *K. Papp János*: Magyar átok. Görgei. Történelmi dráma 5 felvonásban. Kaposvár, 1937.

125 *Erlich Géza*: Görgey Artur főhadnagy. Magyar Katonai Szemle 1939. 12. sz. 264–265.

126 *Görgey Aladár*: Görgey Artur hírlapi cikke az 1848–49-iki honvédtiszti egyenruháról. Magyar Katonai Szemle 1941. 11. sz. 483–485.

127 *Békey Béláné*: Emlékeim Görgey Arturról. Tükör 1941. 381–384. *Korczogh András*: Görgey. Bp. 1942.

128 *Lengyel Tamás*: Klapka György emlékiratai és emigrációs működése. Bp. 1936. és *uő*: Ludvig János feljegyzései a magyar szabadságharcról. Történetírás 1938. 135–148. A különböző emlékiratok hasznos ismertetése, de az összefüggések különösebb figyelembevétel nélkül: *Nagy Márta*: Az 1848–1849-es emigráció memoire-irodalma. Bp. 1936.

129 Az 1848–49. évi magyar függetlenségi harc szakirodalma. Magyar Katonai Szemle 1936. 9. sz. 260–267.

130 *Kovács József*: Adalékok az 1848–49-i szabadságharc 7-ik honvédszázalójának történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 1936. 292–309.

131 *Bodnár István*: Szabadságharcunk ozorai diadala. Szekszárd, 1937. *Ism. Tóth László*: Századok 1938. 398.

132 *Tövisházy-Ferjencsik Ottó*: A magyar vezérkar (tábornok) 1848–49-ben. Magyar Katonai Szemle 1937. 5. sz. 200–209. *Villányi András*: Bayer József. Magyar Katonai Szemle 1937. 2. sz. 180–191, és kny.

tak ismertté az orosz intervencióról,¹³³ az 1849 júniusi csornai ütközetről.¹³⁴ Napvilágot láttak a Honvédelmi Bizottmány egykori tagjának, Pálffy Jánosnak jellemrajzok formájában, az ötvenes években írt emlékezései,¹³⁵ valamint Barsi József feljegyzései.¹³⁶ Gyalókey Jenő ezúttal Bem Józsefről adott rövid jellemzést.¹³⁷ A szabadságharc bukásának okait, az utolsó száz nap eshetőségeit elemezte Nyakas János, aki szerint, ha a magyaroknak még pár hónapig sikerül kitartaniuk, a cári és császári csapatok kivonultak volna.¹³⁸ A szerző főleg az elkövetett hibákat elemzi, amelyek közül négyért Dembinskit teszi felelőssé, és egyért — Buda ostromáért — Görgeyt, akit egyébként, Kossuthal együtt, nagy és pozitív hősnek tekint. Egy szakíró Komárom várának jelentőségét mérlegelte.¹³⁹ A Kossuth-emigráció szerepét Angliában és Amerikában, bő iratközléssel, alapos bevezetéssel, Jánossy Dénes kezdte feldolgozni a nevezetes Fontes-sorozatban.¹⁴⁰ Kossuth törökországi emigrációs működését pedig, a Hajnal István által már feltárt, első szakaszban, Deák Imre tartotta szükségesnek újból bemutatni,¹⁴¹ aki egy iratgyűjteményt is megjelentetett, időrendbe rakott leveleken át kísérve végig a szabadságharc történetét.¹⁴² Az ő kommentárjai, válogatási szempontjai azonban, igyekezetével és szakmai hibáival együtt, már olyan, másféle szempontokhoz próbáltak igazodni, amelyekről a következő fejezetben kell beszélnünk.

Miközben pedig így szaporodtak az új adalékok, Hardy Kálmán a katonai és állami vezetés viszonyának történeti tapasztalatairól elmélkedett,¹⁴³ e sorok írója pedig Magyarország történetéről írt összefoglalóiban, szélesebb kereten belül

-
- 133 *Otto Liiv*: Beiträge zur Frage der russischen Intervention in Ungarn im Jahre 1849. Archivum Europae Centro-Orientalis 1937. 333–339. Egy szokatlan című dolgozat: *Szabó Árpád*: Kit terhel a történelmi felelősség az 1848–49-i szabadságharcért? Bp. 1937. (Szerinte a bécsi udvar és a szláv nemzetiségek összefogását a magyar reformerek ellen. A fegyverletételt indokoltnak tartja.)
- 134 *Thier László*: Adatok az 1849. június 13-i csornai ütközet történetéhez. Sopron, 1938. Ism. *Hofmann L.*: Vasí Szemle 1938. 271–272.
- 135 *Pálffy János*: Magyarországi és erdélyi urak. Kolozsvár, 1939. Ism. *Kosáry Domokos*: Századok 1942. 121.
- 136 *Balassa Imre*: Világostól Josephstadtig 1849–1856. Bp. 1939.
- 137 *Gyalókey Jenő*: Bem apó. Tükör 1939. 484–491.
- 138 *Nyakas János*: Sorsdöntő száz nap 1849-ben. A magyar szabadságharc bukásának okai. Veszprém, é. n. [1939]. Ism. *Tombor Jenő*: Magyar Nemzet 1940. júl. 17. (elismerően). *Markó Árpád*: Hadtörténelmi Közlemények 1940. 254. és Magyar Katonai Szemle 1940. 6. sz. 170. *Farkas László*: Századok 1941. 391.
- 139 *Rostoványi Lajos*: Komárom vára. Magyar Katonai Szemle 1940. 230–241. Egyéb dolgozatok: *Magda Jenő*: Adatok a szabadságharc tüzérségéről. Uo. 1939. 8. sz. *Vidos Géza*: A honvédség műszaki szolgálata 1848-ban. Uo. 1939. 10. sz., *Bakó Imre*: A magyar állami országos fegyvergyár működése 1848–49-ben. Bp. 1942. Sok kisebb, olykor érdekes adat összefüggéstelen gyűjteménye: *Szászy Ágost* (ny. ezredes): Részletek az 1848/1849. évi szabadságharcról. Keltezetlen kézirat HtL 2543 Tan.
- 140 *Jánossy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. I. Bp. 1940. Ism. *Szabó István*: Századok 1941. 85–88. (Folytatása: II/1. Bp. 1944.)
- 141 *Deák Imre*: A száműzött Kossuth. I. Törökországban. Bp. 1940. Ism. *Hegedűs Lóránt*: Budapesti Szemle 1940 (257) 81–88.
- 142 *Deák Imre*: 1848. A szabadságharc története levelekben, ahogyan a kortársak látták. Bp. é. n. [Az előszó 1942 karácsonyán kelt.] Sajátos nézeteire *Deák Imre*: A száműzött Kossuth. I. Törökországban. Bp. é. n. 27. Hasonló, elég szakszerűtlen összeállítás: *Acs Tivadar* (szerk.): Népek tavasz. Ismeretlen levelek, naplójegyzetek a magyar szabadságharc és emigráció korából. Bp. 1943.
- 143 *Hardy Kálmán*: A hadvezér, a katoná és az államvezetés. Magyar Szemle 1943. 13–20. *Julier Ferenc*: Az 1848–49-es honvédsereg. Az Ország Útja 1943. 3. sz.

próbálta itthon és külföldön bemutatni a szabadságharc és benne Görgey működése történetét¹⁴⁴ Magyarországhoz, hiába tűnt egy ideig viszonylag védettebb, kis szigetnek a világháború viharában, egyre közeledett a frontvonal, az egymással halálos szorításban összeölelkező nagy hadigépezeteké, majd végül, szörnyű lánc-talpaival, úgy szántott rajta végig, hogy az itt talált, régi világot összetörte, egyszerre hozva szabadulást és újabb, elnyomó gyötrelmeket.

144 *D. G. Kosáry: A History of Hungary. New York, 1941; uő: Magyarország története. Bp. 1943; uő: Ungerns historia. Stockholm, 1944.*